

VIETOS BENDRUOMENĖS IR VALDŽIOS KOMUNIKACIJOS PROBLEMAS XVII A. ANTROJOJE PUSĖJE (PAGAL ŠIAULIŲ EKONOMIJOS PAVYZDĮ)

Rita Regina Trimonienė

ABSTRACT

In 1589, the Sejm of the Commonwealth of the Two Nations established the royal holdings (Crown lands), called Economijas, of Šiauliai, Hrodna, Alytus, Brest, Kobrin and Mahilioū in the Grand Duchy of Lithuania. However, Šiauliai started to function as a royal Economija only in 1619. At this time, it was the largest and richest royal holding in the grand duchy. The article deals with the relatively closed community of the Šiauliai Economija in the second half of the 17th century. Its unusual administrative system, with its relatively abundant community records, makes it possible to trace and discuss the following issues: how the local government had functioned and how it maintained relations with the community; how the local community and individual members used and dealt with decisions by the Lithuanian central government; what rules of communication applied between different actors, the Lithuanian central government, the Šiauliai Economija government, and the local community.

KEY WORDS: Grand Duchy of Lithuania, Crown lands, Šiauliai Economija, centre-periphery relations, administration, communication.

195

ANOTACIJA

1589 m. Abiejų Tautų Respublikos seimas Šiauliuose, Gardine, Alytuje, Brastoje, Kobrine ir Mogiliave įsteigė karališkąsias valdas, vadinamasias ekonomijas, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorijoje. Šiaulių ekonomija, pradėjusi realiai funkcionuoti 1619 m., tuo metu buvo didžiausias ir turtingiausias karališkųjų valdų masyvas kunigaikštystėje. Straipsnyje analizuojama palyginti uždara Šiaulių ekonomijos bendruomenė XVII a. antrojoje pusėje. Jos specifinė administravimo sistema, palyginti gausiai išlikę dokumentai apie bendruomenę leidžia atsekti ir aptarti tokius klausimus: kaip funkcionavo vietos valdžia ir jos santykiai su bendruomene; kaip vietos bendruomenė ir atskiri jos nariai naudojosi ir įsisavino centrinės valdžios sprendimus; kokie komunikaciniai instrumentai buvo naudojami skirtingų tiriamųjų grupių – centrinės ir vietinės valdžios bei vietos bendruomenės.

PAGRINDINIAI ŽODŽIAI: Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė, karališkosios valdos, Šiaulių ekonomija, centro ir periferijos santykiai, administracija, komunikacija.

Rita Regina Trimonienė, dr., professor at Šiauliai University, Institute of Regional Development, P. Višinskio g. 38, LT-76352 Šiauliai, Lithuania. Email: rita.trimoniene@su.lt.

Įvadas

Viduramžių ir naujųjų laikų visuomenės Europoje buvo agrarinės, todėl valstietija sudarė didžiausią visuomenės sluoksnį. Lietuvoje, o ypač Žemaitijoje, skaičiuojant net ir viduramžių bei naujųjų laikų masteliais, nebuvo didelių miestų. Čia miestiečių ir miestelėnų skaičius buvo nedidelis, valstietija sudarė apie 70–80 proc. visų gyventojų, o miestiečiai – 10–12 proc. Kaip pažymi Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, vis dėlto valstietija skirtingose Europos valstybėse ir regionuose turėjo „savitą socialinę ir politinę aplinką, tačiau išlikusi pilietinių ir politinių teisių užrilyje, ankstyvųjų naujųjų laikų epochoje tebebuvo pagrindinis feodalų ir valstybės mokesčių šaltinis, ekonominės plėtros pagrindas, vienas iš krašto apsaugos garantų“¹. Būdami pilietinių ir politinių teisių užrilyje, valstiečiai ir iš dalies miestiečiai geresnės ekonominės ir socialinės padėties galėjo tikėtis tik per socialinius konfliktus. Kita vertus, politinis elitas, siekdamas išsaugoti savo socialinę-ekonominę padėtį, turėjo organizuoti visuomenės tvarką palaikančius prievartos mechanizmus. Būtent per tokią dvinarės antagonistinės visuomenės sanklodos prizmę istoriografijoje dažniausiai ir buvo tiriami socialiniai-politiniai santykiai, analizuojant konfliktų priežastis, pasipriešinimo mastą, slopinimo būdus, jų pasekmes ir pan.

Kitokias galimybes, leidžiančias nagrinėti atskirų visuomenės grupių tarpusavio santykius, suteikė kultūros antropologijos prieiga. Ypatingą reikšmę įgyja jų komunikacijos tyrimai socialiniu ir instituciniu lygmenimis. Pagal šią tyrimų prieigą, būtent komunikacija įgalina žmones dalyvauti ūkiniuose ir socialiniuose procesuose². Lietuvos istoriografijoje taip pat galima atrasti šios krypties darbų, kuriuose didžiausias dėmesys skiriamas kaimo ir dvaro, miesto ir dvaro santykiams, kai aptariama, kokią įtaką tarpusavio ryšiams daro socialinės-ūkinės prievolės³. Novatoriški darbai – tai Deimanto Karvelio 2009 m. apginta disertacija „Radvilų Biržų kunigaikštystės visuomenė ir jos komunikacija 1589–1655“ ir 2015 m. pasirodžiusi monografija „Iš Radvilų giminės istorijos: Biržų kunigaikštystė ir jos visuomenė 1547–1655 m.“⁴ Juose istorikas nagrinėja komunikacijos arterijų tinklą (inventorius, instrukcijas, nuostatus, laiškus), bendruomenę (nuo didikų iki etnokonfesinių grupių) ir komunikavimo vietas (dvarą, pilį, miestą, karčemą, bažnyčią). Jis padarė išvadą, kad galima kalbėti „apie komunikaciškai lygiavertę dviejų socialiniai nelygiavertčių institucijų [dvaro ir kaimo]

¹ ŠMIGELSKYTĖ-STUKIENĖ, Ramunė. 1769 m. įvykiai Šiaulių ekonomijoje: maištas ar sukilimas? Istorigrafinių tradicijų sankirtos. *Istorija*, 2012, t. LXXXV, p. 49.

² POHL, Hans. Einführung. In *Die Bedeutung der Kommunikation für Wirtschaft und Gesellschaft. Referate der 12. Arbeitstagung der Gesellschaft für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte vom 22.-25. 4. 1987 in Siegen*. Hrsg. von Hans POHL. Stuttgart, 1989, S. 8.

³ Pavyzdžiai: ŠAPOKA, Adolfas. Lietuvos kaimo ir dvaro santykiai XVIII a. antroje pusėje. *Lietuvos praeitis*, 1941, t. 1, sąs. 2, p. 569–604; KIAUPIENĖ, Jūratė. *Kaimas ir dvaras Žemaitijoje XVI–XVIII a.* Vilnius, 1988, p. 151–164; KRYŽEVIČIUS, Vincas. *Lietuvos privilegijuotieji miestai XVII a. – XVIII a.* Vilnius, 1981, p. 35–36, 43–55.

⁴ KARVELIS, Deimantas. *Iš Radvilų giminės istorijos: Biržų kunigaikštystė ir jos visuomenė 1547–1655 m.* Vilnius, 2015.

koegzistenciją, kurioje abi pusės savo statusą laikė nekeistinu ir natūraliu, tuo pat metu suvokdamos, jog yra gyvybiškai svarbios viena kitai kaip išgyvenimo garantas“⁵.

Papildomų galimybių įsigilinti į skirtingų visuomenės grupių santykių aspektus suteikia šiuolaikinės politinės istorijos prieiga. Nuo XX a. 9-ojo dešimtmečio pabaigos vis dažniau Anglijos, Skandinavijos, Italijos, Prancūzijos ir Vokietijos istorikai į modernios valstybės formavimosi procesus žvelgia iš „apačių“. Galima paminėti Hiltono L. Rooto⁶, Roberto Francio Goheeno⁷, Haraldo Gustafsono⁸, André Hostensteino⁹ ir kitų tyrėjų darbus. Juose nagrinėjama politinė istorija ir per valstybės, regiono, ir per konkrečios vietovės „apačių“ prizmę. Autoriai siekia nustatyti ir skaitytojui parodyti tiriamų bendruomenių artikuliuotai reiškiamus interesus, poreikius, požiūrius, egzistuojančias interesų grupes ir kt., kurios tiesiogiai galėjo daryti įtaką ir valstybės raidai. Taigi į valstybę žiūrima kaip į interaktyvų organizmą, kur sąveikauja daugelis veikėjų, o ne vien kaip į monolitinę instituciją, kur veikia politinis elitas ir anoniminė masė, kuriai primetami elito sprendimai. Ypač tai pasakytina apie naujųjų amžių laikotarpį, kai visuomenė buvo persmelkta daugybės politinio ir visuomeninio pobūdžio galių tarpusavio santykių. Pažymėta, kaip atskiros valstybinės institucijos reaguoja į kylančias socialines problemas, įvairių visuomenės grupių ir narių poreikius bei pretenzijas. Taip pat atkreiptas dėmesys, kad valdžiai buvo svarbu gauti atsaką iš tų grupių ir visuomenės narių (per apklausas, referendumus, prašymus ir pan.), kad suspėtų reaguoti į problemas ir palaikyti socialinę, politinę tvarką. Berno universiteto (Šveicarija) profesorius A. Hostensteinas tokią skirtingų visuomenės grupių ir politinių institucijų komunikaciją įvardijo kaip „sąveiką, suteikiančią galią“ (*empowering interaction*). Istorikas siūlo ją tirti tokiomis kryptimis: 1) per formalizuotos valdžios ir galių santykių intensyvumo augimą tarp centrų ir vietos bendruomenių, per komunikaciją tarp skirtingų visuomenės sluoksnių; 2) per naujų informavimo priemonių ir komunikacijos kanalų tarp centrų bei periferijų atsiradimą; 3) pasitelkus vietos iniciatyvas teisės ir administravimo srityje; 4) per vietos valdžios (pradedant kaimo, parapijos vietos gyventojų elitu, baigiant vidurinės ir aukštesniosios grandies pareigūnais, dažniausiai ne vietiniais) funkcionavimo praktiką; 5) kaip vietos bendruomenė ir pavieniai jos nariai naudoja ir priima centrinės valdžios teisinius sprendimus¹⁰.

⁵ KARVELIS, Deimantas. *Radvilų Biržių kunigaikštystės visuomenė ir jos komunikacija 1589–1655 m.* Daktaro disertacija. Vilnius, 2009, p. 177.

⁶ ROOT, Hilton L. *Peasants and King in Burgundy: Agrarian Foundations of French Absolutism* (California Series on Social Choice and Political Economy, no. 9). Berkeley, Los Angeles, 1987.

⁷ GOHEEN, Robert Francis. Peasant Politics? Village Community and the Crown in Fifteenth-Century England. *The American Historical Review*, 1991, vol. 96, no. 1, pp. 42–62.

⁸ GUSTAFSSON, Harald. *Political Interaction in the Old Regime: Central Power and Local Society in the Eighteenth-Century Nordic States*. Lund, 1994.

⁹ HOLENSTEIN, André. „Gute Policey“ und lokale Gesellschaft im Staat des Ancien Régime. *Das Fallbeispiel der Markgrafschaft Baden-(Durlach)* (Frühneuzeit-Forschungen, Bd. 9). Bd. 1–2. Epfendorf, 2003.

¹⁰ HOLENSTEIN, André. Introduction: Empowering Interactions: Looking at Statebuilding from Below. In *Empowering Interactions. Political Cultures and the Emergence of the State in Europe 1300–1900*. Ed. by Wim BLOCKMANS. Farnham, 2009, pp. 4–6.

Šis pradinis tyrimas atliekamas pasitelkus daugiausia aukščiau minėtą šiuolaikinės politinės istorijos priegą. Jame siekiama aptarti ketvirtąjį ir penktąjį aspektus, t. y. vietos valdžios funkcionavimo praktiką ir vietos bendruomenės gebėjimą naudoti ir priimti centrinės valdžios teisinius sprendimus. Tyrimo objektu pasirinkta gana uždara lokali Šiaulių ekonomijos bendruomenė XVII a. antrojoje pusėje. Šios bendruomenės specifinė administravimo sistema, palyginti gausiai išlikę dokumentai apie bendruomenę, leidžia atsekti ir aptarti keliamus klausimus. 1589 m. Abiejų Tautų Respublikos seimas Žemaitijos kunigaikštystėje įsteigė Šiaulių ekonomiją (toliau ŠE) (Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (toliau LDK), tuo pačiu sprendimu įsteigtos ir Gardino, Alytaus, Bresto, Kobrino ir Mogiliavo ekonomijos)¹¹. Galutinai Šiaulių valda buvo pertvarkyta į ekonomiją 1619 m. Ją sudarė Šiaulių, Žagarės, Joniškio, Radviliškio ir Gruzdžių miestai ir miesteliai. XVII a. pr. ekonomija buvo suskirstyta į teritorinius-administracinius vienetus – traktus. Šaltiniuose dažniausiai minimi Šiaulių, Žagarės ir Joniškio traktai, kurie turėjo po 5–8 vaitijas, o jas sudarydavo nuo kelių iki keliolikos kaimų¹². Nors ŠE, jos miestai ir miesteliai, valsčiai yra tyrinėti ne vieno istoriko¹³, tačiau toks vietos visuomenės ir valdžios santykių aspektas nebuvo tirtas.

Pagrindiniai šio tyrimo šaltiniai – dvaro nuostatai (1639, 1649, 1657 m.), inventoriai (1657, 1682, 1691 m.) ir 1640, 1689 m. ordinacijos dvaro pareigūnams, taip pat pareigūnų laišakai – kultūros ir istorijos antropologijos požiūriu traktuojami kaip informacijos perdavimo šaltinis¹⁴. Kitas svarbus šaltinių blokas – tai Šiaulių ir Žagarės

¹¹ Ordinato o prowentach Królewskich, w Wielkim Xięstwie Litweskim, 1589. In *Volumina legum. Przedruk zbioru praw staraniem XX. pijarów w Warszawie, od roku 1732 do roku 1782, wydanego*. T. II. Petersburg, 1859, s. 289.

¹² BALIULIS, Algirdas; FIRKOVIČIUS, Romualdas. Pratarė. In *Žagarės dvaro teismo knygos (1670–1751)*. Parengė Vytautas RAUDELIIŪNAS, Algirdas BALIULIS, Romualdas FIRKOVIČIUS. Vilnius, 2003, p. 12.

¹³ MARČĖNAS, Rimantas. *Šiaulių ekonomijos valstiečių sukilimas 1769 m.* Vilnius, 1969; KRYŽEVIČIUS, Vincas. *Šiauliai XVII–XVIII a. ir miestiečių kova dėl miesto teisių*. In *Šiaulių praeitis ir dabartis*. Ats. red. Leonas MULEVIČIUS. Vilnius, 1986, p. 38–44; BŁASZCZYK, Grzegorz. Powiat szawelski w XVII–XVIII w. (Ze studiów nad podziałami administracyjno-terytorialnymi Żmudzi). *Acta Baltico-Slavica*, 1990, t. 19, s. 163–178; KIAUPA, Zigmantas. Šiauliai XV a. – 1765 m. In *Šiaulių miesto istorija (iki 1940 m.)*. Ats. red. Leonas MULEVIČIUS. Šiauliai, 1991, p. 16–40; PAMERNECKIS, Stanislovas. Šiaulių ekonomijos XVIII a. pabaigos – XIX a. I trečdalyje baudžiavinių ūkių koreliacinė regresinė analizė. *Lietuvos istorijos studijos*, 1998, t. 6, p. 28–56; ŠMIGELSKYTĖ-STUKIENĖ, Ramunė. Šiaulių repartycja Abiejų Tautų Respublikos žlugimo išvakarėse. In *Šiaulių apskrities istorijos raida: mokslinių straipsnių rinkinys*. Sud. Jonas SIREIKA. Šiauliai, 2004, p. 10–24; BALIULIS, Algirdas. Joniškio miestiečiai XVIII amžiuje. *Lietuvos istorijos metraštis, 1993 metai*. Vilnius, 1994, p. 31–48; MEILUS, Elmantas. Prekyba Joniškio mieste 1616–1795 metais. *Lietuvos istorijos metraštis, 1993 metai*. Vilnius, 1994, p. 13–31; VASILIAUSKAS, Ernestas. Joniškis XVI–XVIII a. *Žemėgala*, 2006, nr. 1 (1), p. 11–24; MIŠKINIS, Algimantas. Gruzdžių istorinė urbanistinė raida. In *Gruzdžiai* (Lietuvos valsčiai, kn. 17). ud. Damijonas ŠNIUKAS. Vilnius, 2009, p. 159–188; JOCYS, Virginijus. Gruzdžių dvaro istorinė urbanistinė raida. In *Gruzdžiai...*, p. 219–228 ir kt.

¹⁴ *Instrukcijos feodalinių valdų administracijai Lietuvoje XVII–XIX a.* Sud. Zigmantas KIAUPA, Jūratė KIAUPIENĖ. Vilnius, 1985, p. 142–143; 1640 m. ŠE ordinacija paskelbta: HRIŠKEVIČIUS, Maurikis. Šiaulių ekonomijos karaliaus stalo dvarų istorinis aprašymas nuo jos pradžios lig pusės XIX šimtmečio. *Mūsų senovė*, 1922, kn. 4–5, p. 835–836; 1649 m. ŠE nuostatai. In HRIŠKEVIČIUS, M. Op. cit., p. 838–852; Inwentarz ekonomii Szawelskiej, 12 czerwca 1657 r. *Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie* (Centrinis senųjų aktų archyvas, Varšuva, toliau AGAD), AR, Dz. XXV, nr. 4163; ŠE inventorius, 1682 m. AGAD, AR, Dz. XXV, nr. 4164; Tas pats. *Lietuvos valstybės istorijos archyvas*, Mf. iš LR, nr. 1, b. 4164; ŠE inventorius, 1691 m. AGAD, AR, Dz. XXV, 4165; *Polskie ustawy wiejskie XV–XVIII w.* (Archiwum Komisji Prawniczej, t. 11). Wyd.

dvarų teismo knygos¹⁵. Jonišchio dvaro teismo knyga dar XIX a. buvo saugoma Šiaulių ekonomijos archyve, pradėta rašyti 1660 m. Deja, ji neišliko¹⁶. Teismo knygoje daugiausia dominuoja vietos gyventojų (miestelėnų ir valstiečių, kartais bajorų) žemės ir miško valdų pardavimo, nuomos, užrašymo sutartys, testamentai, taip pat čia yra įrašų apie bylas dėl vagysčių, sumušimų, burtininkavimo ir pan., įvairių skundų. Teismo knygos atskleidžia gyvą ir sudėtingą ŠE bendruomenės (nuo valdančiojo elito iki vargšų, gyvenančių špitolėje) tarpusavio santykių paveikslą. Deja, čia dažniausiai nerasime įrašų, kuo baigėsi byla ar skundas, jei besibylinėjančiųjų netenkino dvaro teismo sprendimas. Šaltinius papildė ir Šiaulių (1648–1666 m.) bei Naujosios Žagarės (1650–1654, 1681–1699 m.) Romos katalikų bažnyčių krikšto metrikai¹⁷, taip pat Šiauliuose dirbusių dvasininkų rašyti darbai – Petro Tarvainio 1634 m. „Linksmas pasveikinimas“¹⁸ ir XVII a. pab. – XVIII a. pr. nežinomo vienuolio pamokslininko „Contiones Lituonicae“¹⁹.

Šiaulių ekonomijos visuomenė

Šiaulių valsčiaus, kurio pagrindu ir buvo įkurta ŠE, teritorija buvo viena didžiausių Žemaitijoje. Valsčius apėmė apie 2 295 km² ir buvo trečias pagal šį parametą. Taip pat ir pagal gyventojų skaičių bei tankumą – 1667 m. valsčiuje buvo 4 991 dūmas (antras valsčius Žemaitijoje), o gyventojų tankumas vidutiniškai buvo 12,17 dūmų 1 km²²⁰. ŠE buvo apie 8 000 valakų žemės. 1679 m. čia buvo 5 874, 1688 m. – 6 125 kiemai²¹.

Šiaulių bažnyčios klebonas Petras Tarvainis Žemaitijos vyskupui Jurgiui Tiškevičiui bažnyčios konsekracijos proga 1634 m. rašytame „Linksmame pasveikinime“ „sveikintojus“

Stanisław KUTRZEBA, Alfons MAŃKOWSKI. Kraków, 1938, s. 165–168. Šiame dokumentų rinkinyje neteisingai nurodyta ordinacijos data, turi būti 1689 m.

¹⁵ Žagarės dvaro teismo knygos (1670–1751). Sud. Algirdas BALIULIS, Romualdas FIRKOVIČIUS, Vytautas RAUDELIŪNAS. Vilnius, 2003; Księga sądowa ekonomii szawelskiej z lat 1636–1738 (1636–1738 m. ŠE dvaro teismo knyga). *Biblioteka Naukowa Polskiej Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Nauk w Krakowie* (Lenkijos menų ir mokslų ir Lenkijos mokslų akademijos biblioteka, Krokava), sygn. 2457.

¹⁶ HRIŠKEVIČIUS, M. Op. cit., p. 855.

¹⁷ Liber baptizatorum parochialis Szawlensis, 1647–1666 m. [interaktyvus], [žiūrėta 2019-06-17] Prieitis per internetą: <<https://www.epaveldas.lt/object/recordDescription/VUB/VUB01-000476679>>; Naujosios Žagarės RKB gimimo metrikų knyga, 1650–1654 m. [interaktyvus], [žiūrėta 2019-06-05]. Prieitis per internetą: <<https://www.epaveldas.lt/object/recordDescription/ARCH/1191/1/2>>; Naujosios Žagarės RKB gimimo metrikų knyga, 1655–1680 m. [interaktyvus], [žiūrėta 2019-06-07]. Prieitis per internetą: <<https://www.epaveldas.lt/object/recordDescription/ARCH/1191/1/5>>.

¹⁸ Šiaulių klebono Petro Tarvainio „Linksmas pasveikinimas“ (1634 m.). In *Šiaulių katedra. Istorija, architektūra, dokumentiniai ir ikonografiniai šaltiniai*. Sud. Tomas BUTAUTIS, Vilija ULINSKYTĖ-BALZIENĖ. Šiauliai, 2009, p. 59–77.

¹⁹ *Contiones Lituonicae. XVIII a. pradžios pamokslai*. Parengė Juozas KARACIEJUS. Vilnius, 2008.

²⁰ BŁASZCZYK, Grzegorz. *Żmudz w XVII–XVIII wieku. Zaludnienie i struktura społeczna*. Poznań, 1985, s. 175; BŁASZCZYK, G. Powiat szawelski..., s. 170.

²¹ JASAS, Rimantas. Šiaulių ekonomija. In *Tarybų Lietuvos enciklopedija*. T. 4. Vilnius, 1988, p. 183.

suskirstė pagal to meto luominę visuomenės sampratą: dvasininkų senatą (žemaičių vyskupystės prelatai) ir pasauliečių senatą (ponus, kurie *Žemaitijos seniūniją [...] tinkamai laikė ir laiko*). Toliau sekė „visi žemaičiai“ – šlėkta, valdanti kalaviją, taurūs riteriai (*szlachta, mieczem władnąca, cne koło rycerskie*) ir „iškilūs luomai“, pagaliau „miesto kaimenė“ (*mieszka trzodo*) ir „kaimiečių bendruomenė“ (*gmina wieśniackiego wodo*) arba paprasti žmonės (*człek prosty, lud*), kurie į vyskupą „Pasveikinime“ kreipiasi „sava“ kalba²². Apie Dievo nulemtą visuomenės nelygybę rašė ir Šiauliuose XVII a. pab. – XVIII a. pr. pamokslavęs nežinomas vienuolis: *Padalijo ir Wieszpast musu Gaspadorus dangaus ir ziames wissiemus zmonemus pagal kiekwienu iszgałeima, sawa Turtus ir talentus*²³. ŠE dauguma valstiečių ir miestelėnų buvo činšininkai. Šaltiniuose jie dažnai įvardijami kaip ekonomijos žmonės (*ludzi economiczne*), vyrai (*męży*), valdovo pavaldiniai (*poddani KJM*). Po Valakų reformos pervedimas į činšininkus būdingas ne tik ŠE, bet ir kitiems valstybiniam dvarams LDK (tiesa, pavyzdžiui, karališkosios Gardino ekonomijos valstiečiams činšas pradėtas įtvirtinti nuo 1639 m.)²⁴. Valsčiaus bajorija – daugiausia smulkioji, artima valstiečiams. 1690 m. mokesčių surašymo duomenimis, apie 84 proc. ekonomijos bajorų neturėjo pavaldinių, likusieji valdė 1–5 dūmus ir tik du bajorai (vokiečiai) – Pilypas Jonas Platemberkas ir Eberhardas de Brignas – priskirti vidutiniams²⁵.

Ekonomiją sudarė penki miestai ir miesteliai su dvarais. XVI a. pabaigoje Šiaulių mieste buvo per 1 000 gyventojų. Tačiau po XVII a. vidurio švedų okupacijos, prasitautusių epidemijų gyventojų smarkiai sumažėjo²⁶. Joniškis nuo 1616 m. liepos 4 d.²⁷, gavęs Magdeburgo teises, t. y. tapęs savivaldžiu miestu, sparčiai vystėsi. Miestas XVII–XVIII a. buvo vienas didžiausių Šiaulių ekonomijos miestų. Manoma, kad XVII a. vid. ir XVII a. pab. mieste gyveno nuo 1 050 iki 1 225 gyventojų²⁸. Tiesa, straipsnyje nebus nagrinėjami Joniškio miesto magistrato ir miestiečių tarpusavio santykiai, nes tai atskira tema, o duomenų apie Joniškio dvarą beveik neišliko. Kitame ŠE miestelyje – Naujojoje Žagarėje – 1639 m. buvo 110 namų, 100 karčemų, 10 amatininkų ir kepėjų, 10 krautuvininkų, t. y. apie 500 gyventojų. 1676 m. surašyti 146 namai, 52 karčemos²⁹. Taip pat ŠE priklausė Radviliškio ir Užmūšio (Gruzdžių) miesteliai.

²² Šiaulių klebono Petro Tarvainio „Linksmas pasveikinimas“..., p. 63, 66, 70–71, 73, 77.

²³ *Contiones Lituanaicae* ..., p. 377.

²⁴ KIAUPIENĖ, J. Op. cit., p. 83; HOLUBEŪ, Valiāntsin. *Sel'skaiā obshchina ū Belarusi XVI–XVIII st.* Minsk, 2008, s. 111, 143–144; 1639 m. kovo 26 d. revizorių nurodymu, Gardino karališkosios ekonomijos miestiečiai ir valstiečiai buvo pervedami į činšininkus, pabaigta 1679 m. Žr.: *Pistsovaia kniga Grodnenskoj ekonomii s pribavleniiami, izdanaia Vilenskoiu kommissieiu dlia razbora drevnikh aktov.* Ch. 2. Vil'na, 1882, pribavlenie 2-e, s. 170.

²⁵ BŁASZCZYK, G. Powiat szawelski..., s. 170.

²⁶ KIAUPA, Z. Op. cit., p. 20.

²⁷ TYLA, Antanas. *Lietuvos magdeburginių miestų privilegijos ir aktai.* [T. 1:] *Joniškis. Jurbarkas.* Vilnius, 1991, p. 143–144.

²⁸ MEILUS, Elmantas. *Žemaitijos kunigaikštystės miesteliai XVII a. II pusėje – XVIII a. (raidai, gyventojai, amatai, prekyba).* Vilnius, 1997, p. 145.

²⁹ ŠENAVIČIUS, Antanas. Žagarė XV–XX amžiuje: raidos problemos. In *Žagarė.* Red. Romualda VAITKIENĖ. Vilnius, 1998, p. 69, 71.

Tautinė ŠE sudėtis buvo gana vienalytė, dominavo lietuviai (žemaičiai), taip pat aptinkama latvių, žydu, romų, tarp bajorų buvo lenkų, rusėnų, vokiečių.

ŠE valdymo struktūra ir tarpusavio hierarchiniai ryšiai

Lietuvos didysis kunigaikštis ekonomijas (stalo valdas) nuomodavo arba įkeisdavo už skolas aukštiesiems valstybės pareigūnams ir didikams iki gyvos galvos. Nuo 1641 m. iki pat mirties 1654 m. ŠE nuomojo didysis maršalas, Upytės seniūnas ir paskutiniaisiais metais Polocko vaivada Aleksandras Liudvikas Radvila, Mikalojaus sūnus³⁰, po jo trumpai, 1654–1656 m., – LDK kancleris, Pinsko seniūnas Albertas Stanislovas Radvila³¹ ir 1656–1661 m. – Upytės seniūnas, LDK pataurininkis Aleksandro Liudviko sūnus Mykolas Kazimieras Radvila³². 1661–1679 m. ekonomiją perėmė Sapiegos: 1661–1665 m. už išdo skolas karalius Jonas Kazimieras ŠE užstatė LDK didžiajam etmonui Povilui Jonui Sapiegai³³, po jo ekonomiją perėmė Polocko vaivada Kazimieras Jonas Povilas Sapiega ir Slanimo seniūnas, LDK stalininkas, vėliau raikytojas, dvaro paiždininkis Benediktas Povilas Sapiega³⁴. 1679 m. ATR Seimas įpareigojo karalių Joną Sobieskį išpirkti ŠE savais pinigais tokiomis pat sąlygomis kaip kad valdė Sapiegos, kol Respublika jam ar jo įpėdiniams nesugrąžins pinigų. ATR valdovas Jonas Sobieskis (1674–1696) išpirko ŠE valdas ir jų nebenuomojo³⁵. Reikia pažymėti, kad patys ekonomijos valdytojai retai kada atvykdavo į nuomojamą ekonomiją Žemaitijoje.

LDK išdo reikalais rūpinosi didysis išdininkas ir jo pavaduotojas paiždininkis. Nuo 1590 m. ATR seimui atskyrus valstybės išdą nuo karaliaus išdo³⁶, LDK dvaro paiždininkui teko tvarkyti didžiojo kunigaikščio asmenines lėšas. Tačiau archyviniai šaltiniai rodo, kad būtent didysis išdininkas prižiūrėjo ir valdovo stalo valdų (ekonomijų) pajamas, rūpinosi jų administracijos kontrole. Štai 1645 m. lapkričio 4 d. Gardine didysis išdininkas Gedeonas Mykolas Tryzna valdovo vardu sudarė sutartį su LDK didžiuoju maršalu kunigaikščiu Aleksandru Liudviku Radvila dėl ŠE nuomos iki 1649 m.³⁷

³⁰ JAROSZUK, Jan. Radziwiłł Aleksander Ludwik. In *Polski słownik biograficzny*. T. XXX. Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, Łódź, 1987, s. 154; HRIŠKEVIČIUS, M. Op. cit., p. 817–818.

³¹ PRZYBOŚ, Adam. Radziwiłł Albrycht Stanisław. In *Polski słownik biograficzny...*, t. XXX, s. 147; HRIŠKEVIČIUS, M. Op. cit., p. 818.

³² HRIŠKEVIČIUS, M. Op. cit., p. 818.

³³ RACHUBA, Andrzej. Sapieha Paweł Jan. In *Polski słownik biograficzny*. T. XXXV. Warszawa, Kraków, 1994, s. 147; HRIŠKEVIČIUS, M. Op. cit., p. 818.

³⁴ HRIŠKEVIČIUS, M. Op. cit., p. 819. K. J. Sapiega XVII a. pab. buvo stambiausias Žemaitijos žemvaldys, turėjęs 1 620 dūmų: KIAUPIENĖ, J. Op. cit., p. 42.

³⁵ HRIŠKEVIČIUS, M. Op. cit., p. 820.

³⁶ Pozwolenie summy pewney na potrzebę Koronną, 1590. In *Volumina legum...*, s. 316; Warunek wybierania poborow, 1590. In *Ibid.*, s. 324.

³⁷ Lenkijos karaliaus, LDK didžiojo kunigaikščio Vladislavo IV raštas, 1645 m. gruodžio 4 d. *Natsyiānal'ny histarychny arhiū Belarusi* (Baltarusijos nacionalinis istorijos archyvas, toliau NHAB), f. 694, op. 2, d. 9527, l. 130.

Perimant ekonomiją naujai išrinktam karaliui arba naujam valdytojui, buvo atliekama revizija. Pavyzdžiui, 1640 m. ją atliko valdovo siųsti sekretorius Henrikas Denhoffas (Hermeso seniūnas)³⁸ ir LDK išdo raštininkas Mykolas Kazimieras Polupieša. Reviziją patvirtino LDK didysis išdininkas Mikalojus Tryzna. Remdamasis revizorių raštiška ataskaita ir Polupieštos žodiniu raportu, Vladislovas Vaza, siekdamas sumažinti „vargšų pavaldinių“ (*ku zniesieniu wszelkich ciężarów i krzywd ubogich poddanych*) sunkumus ir skriaudas, įsakė ŠE administracijai laikytis naujų revizorinių nuostatų ir ordinacijos. Svarbu pažymėti, kad valdovo rašte (greičiausiai surašytame LDK išdininko, nes būtent jis tvarkė ekonomijų reikalus) pabrėžiamas valstiečių susitarimas su revizoriais (*według umowy ich z rewizorami naszemi*) dėl įvedamo tik činšo mokesčio, atsisakant pastočių, duoklės grūdais. ŠE pavaldiniai galėjo skųstis dėl skriaudų, prievolių didinimo, skolų išskaitymo *verifikatoriui* (teisingumo vykdytojui), kuriuo buvo paskirtas tas pats Polupieša, kuris „gerai mūsų išde užsirekomendavęs ir gerai žinantis išdo reikalus“. Šios karaliaus ir LDK išdininko Tryzno pasirašytos ordinacijos vienas egzempliorius buvo išduotas verifikatoriui, o kitas – per ŠE kanceliariją pavaldiniams³⁹. Pasibaigus nuomos sutarčiai su kun. A. L. Radvila, kad ją pratęstų iki 1655 m., 1649 07 10 – 09 01 valdovas Jonas Kazimieras į ŠE pasiuntė naujus revizorius: kuchmistrą Mikalojų Ginvilą Piotrovskį, savo sekretorių Petrą Slavinskį ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio išdo dvariškę Petrą iš Dziedicų Gzovskį⁴⁰. 1684 m. reviziją atliko LDK referendorius Jonas Vladislovas Brzostowskis (*Brzostowski*) ir Šiauduvos tijųūnas Malchioras Bilevičius⁴¹.

Ekonomijos valdytojais skirdavo administraciją. Aukščiausias pareigas užėmė ekonomas (vadinamas ir administratoriumi) bei viceekonomas (viceadministratorius). Jie buvo kilę iš didikų, kartais užėmė žemesnes valstybines pareigybes nei valdytojais. Žinoma, kad karo su Rusija ir Švedija metu, kai ŠE nuomojo Upytės seniūnas, LDK pataurininkis M. K. Radvila, ŠE administratoriumi buvo netgi Vilniaus vaivada, didysis etmonas Povilas Jonas Sapiega (1657 m.). Karalius Jonas Kazimieras 1657 m. vasario 9 d. jį paskyrė į šias pareigas siekdamas nuraminti maištą LDK kariuomenėje, be to, P. J. Sapiega 1655–1661 m. ATR reikalams paskolino didžiulę sumą pinigų – 1 500 990 lenkiškų auksinų⁴². Sapiegų valdymo laikais administratoriais buvo Ašmenos pakamaris Samuelis Jeronimas Kotiolas (minimas 1673–1677 m.)⁴³, Kijevo stalininkas Jurgis Mykolas iš Piglovicų Manieckis (1680 m.)⁴⁴, LDK referendorius

³⁸ Apie jį: CZAPLIŃSKI, Władysław. Denhoff Henryk. In *Polski słownik biograficzny*. T. V. Kraków, 1939–1946, s. 110.

³⁹ 1640 m. ŠE ordinacijos tekstas: HRIŠKEVIČIUS, M. Op. cit., p. 834–836.

⁴⁰ Lenkijos karaliaus, LDK didžiojo kunigaikščio Jono Kazimiero raštas LDK didžiajam išdininkui G. M. Tryznai, 1652 m. kovo 19 d. *NHAB*, f. 694, op. 2, d. 9527, l. 49; HRIŠKEVIČIUS, M. Op. cit., p. 817.

⁴¹ *Polskie ustawy wiejskie...*, s. 165.

⁴² *Inwentarz ekonomii Szawelskiej...*, s. 1; RACHUBA, Andrzej. Sapiega Paweł Jan. In *Polski słownik biograficzny...*, t. XXXV, s. 141; HRIŠKEVIČIUS, M. Op. cit., p. 818.

⁴³ *Księga sądowa ekonomii szawelskiej...*, s. 56, 199, 272.

⁴⁴ *Ibid.*, s. 327.

ir raštininkas Jonas Vladislovas Bžostovskis⁴⁵; viceadministratoriais: 1661 m. – Vitėbsko vaivada Aleksandras Vaina (h. Trąby)⁴⁶, Adomas Jurgis Kotiolas (minimas 1673–1677 m.)⁴⁷, Mozyriaus stalininkas Steponas Kar(?) (1680 m.)⁴⁸. ŠE ekonomas (administratorius) buvo aprūpintas nuolatine alga (pagal 1639 m. nurodymus ŠE ekonomui – 15 000 auksinų), o jo padėjėjai – palivarkais, raštpinigiais (*pisce*, jie panaikinti činšiniams valakams 1689 m.) ir teismpinigiais (*przesądy*) – *poniewaz oni i robotę okupują, zarabiać powinni*. Ekonomijos administratorius buvo atsakingas už visą jos turtą, turėjo garantuoti mokesčių surinkimą, taip pat vykdė teisingumą (kartu su padėjėjais, vietininkais ir vaitais). Tiesa, činšą turėjo rinkti viceadministratoriai ir žemesnieji pareigūnai⁴⁹.

Trečią vietą ŠE administracijos hierarchijoje užėmė vietininkai (Šiaulių, Joniškio ir Žagarės traktų), paprastai kilę iš pasiturinčių bajorų. Jie vykdė teisingumo funkcijas ir kartu su valsčiaus bei miestelių vaitais ir suolininkais sudarė trakto dvaro teisumą. Šiaulių vietininkai buvo Augustinas Norvaiša (1638 m.)⁵⁰, Jonas Kazimieras Godlevskis (1673–1677 m.)⁵¹ ir kt., Žagarės vietininkai buvo Andrius Rimkevičius, Povilas Ojrženskis⁵². Kaip matyti, aukštesnieji pareigūnai buvo kilę daugiausia iš rytinių LDK žemių, o vietininkai greičiausiai buvo vietos bajorai.

Valdovas siekė apriboti ekonomijos pareigūnų galias (tas pat ir kitose LDK valdovo stalo valdose), jas paskirstydamas nuo viršaus iki apačios. Taip buvo garantuojama, kad nė vienas pareigūnas neturės per daug galių, vienas kitą kontroliuos, taip bus apsaugotas valdovo išdas. Pagal 1649 m. nuostatus, ŠE pareigūnams (administratoriui, viceekonomui ir vietininkui), jei jie reikalautų padvados savo ar savo draugų (klientų – *przyjaciół*) naudai, rinktų neteisėtus mokesčius ir mokesčius, teistų be vaitų žinios, jiems grėstų pareigybės praradimas arba nenurodyto dydžio bauda⁵³. XVII a. 9-ajame dešimtmetyje vis labiau kylant nepasitenkinimui ŠE administracijos veiksmais, 1689 m. ordinacija numatė, kad ekonomijos administratorius gali būti netgi nušalintas nuo pareigų, jei nesilaikys nuostatų, skriaus pavaldinius. Vietininkams uždrausta verstis prekyba, išskyrus savo reikmėms⁵⁴.

⁴⁵ HRIŠKEVIČIUS, M. Op. cit., p. 820.

⁴⁶ Ibid., p. 819.

⁴⁷ Księga sądowa ekonomii szawelskiej..., s. 56, 199, 272.

⁴⁸ Ibid., s. 327.

⁴⁹ *Instrukcijos feodalinių valdų administracijai Lietuvoje...*, p. 142; HRIŠKEVIČIUS, M. Op. cit., p. 816–817, 844–845; *Inwentarz ekonomii Szawelskiej...*, s. 9v; *Polskie ustawy wiejskie...*, nr. 18, s. 169.

⁵⁰ Księga sądowa ekonomii szawelskiej..., s. 5.

⁵¹ Ibid., s. 56, 62 („*Na urządzie dworu JKM, przede mną Janem Kazimierzem Godlewskim namiesnikiem szawelskim zostajacyn, od JM pana Adama Jerzego Kotła wojskiego starodubskiego, vice ekonomia szawelskiego, od wielmożnego JM pana Samuela Hieronima Kotła podkomorzego Oszmianskiego, starosty skirstniemunskiego, a ekonomiej szawelskiej administratora*”), s. 120, 199, 272.

⁵² *Žagarės dvaro teismo knygos...*, p. 110, 156.

⁵³ 1649 m. ŠE nuostatai. In HRIŠKEVIČIUS, M. Op. cit., p. 839–840, 844–845; *Inwentarz ekonomii Szawelskiej...*, s. 6, 8v, 9v.

⁵⁴ *Polskie ustawy wiejskie ...*, nr. 18, s. 166–167.

Administracijos pareigūnams talkino provianto raštininkas⁵⁵ (iš šaltinių žinomi Žarankas Horbowski, Pustikas, Kazimieras Rusieckis, Jurgis Šukevičius, Juozapas Koselskis) ir raštininkas. Jų žinioje buvo ne tik įvairių dvaro ir teismo dokumentų rašymas, bet ir pinigų išdavimas. Pavyzdžiui, 1697 m. kovo 5 d. Šiauliuose provianto raštininkas Kazimieras Rusieckis nurodė, kad jis su klebono žinia turįs iš dvaro išduoti pinigų bažnyčiai restauruoti bei špitolės reikmėms (senelių apsiaustams 100 auksinų) ir už tai paimti iš klebono kvitus, kad būtų apskaitytos išduotos išlaidos⁵⁶. 1689 m. ordinacija numatė, kad provianto raštininkas turėjo kasmet atsiskaityti administratoriui dėl gautų ekonomijos pajamų ir išlaidų⁵⁷. Paprastai raštininkas dalyvaudavo vykdant paskutinę mirusiojo valią. Štai 1677 03 06, kai dvaro teisme buvo surašomas Šiaulių miestiečio Jono Tamulevičiaus testamentas, jis paprašė dvaro raštininko Juozapo Koselskio įvykdyti paskutinę valią⁵⁸. 1649 m. nuostatuose pabrėžiama, kad raštininkai turi būti imami „ne išsigalvojant ir pagal savo fantaziją, bet pagal mūsų revizorių surašytus nuostatus“⁵⁹. Visi dokumentai buvo rašomi lenkų kalba, todėl greičiausiai raštininkai buvo lenkai arba mokantieji lenkų kalbą. Sunku ką nors pasakyti apie jų socialinę kilmę, greičiausiai tai buvo bajorai.

Tyrinėdamas kaimo bendruomenes Baltarusijos teritorijoje XVI–XVIII a., baltarusių istorikas Valentinas Golubevas konstatavo, kad ir valstybė, ir karališkųjų stalo valdų administracija nebuvo suinteresuotos kištis į kaimo bendruomenių reikalus, nes siekė kuo daugiau mokesčių rinkimo, prievolių vykdymo priežiūros funkcijų perleisti patiems valstiečiams⁶⁰. Nepaisant to, kad LDK vakarinėje dalyje kaimo organizacija šiek tiek skyrėsi nuo slaviškos rytinės, šaltiniai rodo, kad nemažai socialinių ir ekonominių funkcijų ŠE taip pat buvo perleista valsčiaus ir kaimo bendruomenėms. ŠE dvarui priklausantys kaimai buvo padalyti į vaitystes maždaug po 100 valakų. Vaitystėje buvo skiriamas vaitas, o kaimė (sunku pasakyti, ar kiekviename) – vaito padėjėjas suolininkas⁶¹. Vaitai ir suolininkai turėjo būti tarpininkai tarp kaimo ir dvaro. Paprastai šias pareigas užimdavo valstiečiai⁶². Miesto vaitai dvaro nuostatais buvo įpareigoti prižiūrėti, kad sargyba miestą naktį saugotų nuo gaisro, teisingai būtų laikomasi matų bei kainų turgaus dienomis ir kt.⁶³ Kaimo vaitų pareigos, pagal ŠE 1649 m. nuostatus (beveik tą patį atkartojta ir 1657 m.), buvo tokios: sergėti, kad pavaldiniai gyventų pagal šv. katalikų tikėjimą ir būtų dievobaimingi, saugoti

⁵⁵ XVII a. 4–5-uoju dešimtmečiais, reformuojant karališkų ekonomijų valdymą, provianto raštininko pareigybė trumpam buvo panaikinta. Tai matyti ir iš ŠE 1640 m. nuostatų. In HRIŠKEVIČIUS, M. Op. cit., p. 836.

⁵⁶ Išrašas iš Varšuvoje duotos ordinacijos, 1694 m. NHAB, f. 694, op. 4, d. 1841, l. 131.

⁵⁷ *Polskie ustawy wojskie...*, nr. 18, s. 169.

⁵⁸ Księga sądowa ekonomii szawelskiej..., s. 281. Panašiai testamentą vykdyti buvo įpareigotas Jurgis Šukevičius. Ibid., s. 252.

⁵⁹ 1649 m. ŠE nuostatai. In HRIŠKEVIČIUS, M. Op. cit., p. 838 („nie według wymyśłów i fantazyi swej, ale według Ustawy naszej rewizoskiej“).

⁶⁰ HOLUBEŪ, V. Op. cit., s. 86–87.

⁶¹ JURGINIS, Juozas. *Lietuvos valstiečių istorija*. Vilnius, 1978, p. 73–74.

⁶² SLIESORIŪNAS, Gintautas. *Lietuvos istorija*. T. VI: *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė XVI a. pab. – XVIII a. pr. (1588–1733)*. Vilnius, 2015, p. 242.

⁶³ *Inwentarz ekonomii Szawelskiej...*, s. 6.

karaliaus valdas ir turtą, tuščius valakus atiduoti valdyti valstiečiams, kurie mokėtų činšą, saugoti tuščių valakų turtą. 1649 m. nuostatai numatė, kad činšas turi būti renkamas ne kaimuose, bet tik dvare, dalyvaujant vaitams, ir atiduodamas į pareigūnų (administratoriaus, viceadministratoriaus ir vietininko) rankas. Pareigūnai ir jų tarnai neturi važinėti po kaimus rinkdami činšą, o vaitai tai turi prižiūrėti. Jei to nedarytu, grėstų vaitystės praradimas ir 20 kapų bauda. Teismai, kuriuose turi dalyvauti vaitai, turi vykti tik dvare, o jei vyktų kaime ar kitur, tai sprendimai negaliojtu, o neatvykęs vaitas būtų nubaustas 4 rubliais grašių. Bylos dėl muštynių, plėšimo, turto sugadinimo, žemės, skolų, svetimoteriavimo, burtų, dėl kurių būtų patirtas daugiau negu 10 kapų nuostolis, turi būti nagrinėjamos pareigūnų kartu su vaitu. Nustatyta, kada ir kur tokie teismai vyktų: Šiauliuose pirmadienį ir antradienį, Joniškyje ketvirtadienį ir penktadienį, Žagarėje antradienį ir trečiadienį. Jei tą dieną vaito nebūtų, tuomet pareigūnai turi apie tai pranešti revizoriui, o šis vaitą turi nubausti. Jei ir tada vaitas neatvyktų, teisingumas gali būti vykdomas ir be jo. Vaitą gali teisti ekonomijos pareigūnai, dalyvaujant dar dviem to trakto vaitams. Vaito negalima mušti, už tokį veiksma pareigūnai būtų baudžiami savo pareigų praradimu ir 30 kapų bauda. Taip pat jie negali atleisti vaito be revizorių. Kokia žala padaryta nusikaltimo metu, turi nustatyti vaitas. Jei būtų „užsispyręs ir atkaklus valstietis“, kuris nemoka činšo, tuomet ŠE pareigūnai vaitui nurodo, kad šis turi jį apiplėšti (*pograbic*), o valstietis per dvi savaites turi sumokėti činšą ir atgauti savo turtą. Vaitai kasmet per šv. Baltramiejų (rugpjūčio 24 d.) turi suvažiuoti į Šiaulius arba atsiųsti du atstovus⁶⁴. 1689 m. ordinacija patikslino, kad vaitų suvažiavimas turi vykti dvare Šiauliuose, bei numatė, kad jei vaitai nevykdytų ekonomijos administratoriaus ar jo pavaduotojų nurodymų, neatvyktų nurodytą dieną į vaitų susirinkimą, tuomet juos turi bausti administratorius⁶⁵. Pažymėtina, kad Baltarusijos teritorijoje esančiose karališkosiuose ekonomijose, skirtingai nuo ŠE, ilgą laiką išliko tradicinė kaimo bendruomenės renkamų seniūnų (*starcy*) institucija, kurią tik pamažu keitė vaitai⁶⁶.

Suolininkai kaimuose buvo renkami iš vaito siūlomų patikimų ir nuolat ten gyvenančių žmonių (*ludzie wiarygodni i dobrze osiedli*) su kaimo vyrų sutikimu, taip pat ir atleidžiami. Jų pareigos buvo: apžiūrėti padarytą žalą valdose, kas mėnesį prižiūrėti tvarką kaime dėl gaisro pavojaus (kad gyvenamieji namai būtų toliau nuo pirčių ir salyklinių), prižiūrėti, kad išvaryti iš kaimo žmonės negrįžtų, ir pan.⁶⁷ Deja, apie suolininkus (apie jų asmenis) informacija kol kas padrika, todėl sunku daryti kokius nors apibendrinimus.

Nustatytos algos vazniui, vaitams, suolininkams: teismpinigiai – nuo 1 kapos iki 3 gr. (pagal 1649 m. nuostatus). Pagal 1657 m. nuostatus: už ribų sugadinimo apžiūrą vaitui 4 gr., už padarytos žalos vertinimą suolininkui – 2 gr.⁶⁸

⁶⁴ 1649 m. ŠE nuostatai. In HRIŠKEVIČIUS, M. Op. cit., p. 848–850; Inwentarz ekonomii Szawelskiej..., s. 11–12.

⁶⁵ *Polskie ustawy wiejskie...*, nr. 18, s. 171, 173.

⁶⁶ HOLUBEŪ, V. Op. cit., s. 94, 172.

⁶⁷ 1649 m. ŠE nuostatai. In HRIŠKEVIČIUS, M. Op. cit., p. 849–851; Inwentarz ekonomii Szawelskiej..., s. 10.

⁶⁸ Inwentarz ekonomii Szawelskiej..., s. 13v.

Valstiečių istoriją LDK tyrinėjęs ukrainiečių istorikas D. L. Pochilevičius nurodė, kad valščiaus bendruomenė kartą per metus, apie Šv. Martyną, rinko du kandidatus į vaitus, o iš jų vaitas jau buvo skiriamas⁶⁹. Toks vaitų rinkimų modelis ŠE nepasitvirtino. Vaitystės čia paprastai netgi buvo vadinamos vaitų pavardėmis. Greičiausiai vaitais būdavo skiriama iki gyvos galvos. Pavyzdžiui, Žagarės trakte 1638 m. minimas Skaisgirio ir Tyrelių vaitas Jonas Visockas, kuris kaip vaitas minimas ir 1649 m. inventoriuje⁷⁰. Šiaulių trakte 1637 m. minimas Vinkšnėnų vaitas Jonas Krikštinaitis, o 1657 m. minima Krikštinaičių vaitystė, kurios vaitas buvo tas pats Jonas Krikštinaitis⁷¹. Tokių pavyzdžių galima išvardyti ir daugiau.

Manytina, kad daugelis vaitų buvo pasiturintys žmonės. Už tarnybą jie gaudavo po valaką atleistos nuo mokesčių žemės. Vaitų turtus rodo išlikę testamentai, žemės pirkimo sutartys. Neretai tarp vaitų ir kitų, žemesnių, dvaro pareigūnų formuodavosi artimi giminystės ryšiai. Pavyzdžiui, Normančių giminė. Jau 1636 m. ŠE pajamų knygoje yra minimas Gruzdžių trakto Beržėnų ir Palesių (?) vaitystės vaitas Jonas Normantis (krikšto metrikų knygoje vadinamas *advocatus*). 1650 m. inventoriuje minima, kad jo valda Šiauliuose Žemaičių g. sudėgė. Jonas buvo vedęs Liuciją Ambrazeviūtę. Mirė gana nesenas (apie 1658 m.), nes paliko mažametę dukrą Oną, kurią globojo jo brolis Simonas, pasisavinęs paveldėtą jos turtą minėtoje gatvėje⁷². Jono sūnus Mykolas taip pat buvo Gruzdžių trakto vaitas. 1673 m. rugsėjo 18 d. jis surašė testamentą ir savo turtą užrašė žmonai Joanai Rozančankai bei dukrai Teresei. Aprašytas turtas gana įspūdingas: sodyba Normančių kaime (dab. Kuršėnų r.) su naujais ir senais pastatais – geras namas su priemene, o priešais – kitas naujas su alkieriumi (kamara), virš vartų senas svirnas, dengtas dranyčiomis, numas geras gyvulių suvarymui, su trisieniu, prie jo nauja arklidė, nauja kamara daržovėms, su trisieniu, svirnas, dengtas lentomis, virš klojimo vartų, toliau trečias svirnelis, dengtas šiaudais, trys daržinės šienui laikyti. Normantis valdė pusę valako miško, 3 valakus ir 1,3 margo žemės skirtingose vietose, taip pat 1 valaką užusienio Raudiškėse. Taip pat žmonai ir dukrai jis užrašė 4 kumeles ir 2 kumeliukus, trimetį arklį, 3 jaučius, 7 melžiamas karves, 2 veršiukus, 10 avių su ėriukais, 1 ožką su ožiuku, 1 meitėlį, 7 kiaules ir 10 paršelių. Testamente surašytos sidabrinės taurės, 4 šaukštai. Taip pat jis paliko žalią olandiško audinio kontušą, apsiūtą miegapelių kailiu, kitą kontušą, taip pat žalią, apsiūtą vilkų kailiu⁷³. Mykolo sesuo Ona ištekėjo už vaito Petro Savickio, ir jie 1676 m. iš ŠE

⁶⁹ POKHILEVICH, Dmitro. *Krest'iane Belorussii i Litvy v XVI–XVIII vv.* L'viv, 1957, s. 162.

⁷⁰ Šiaulių ekonomijos pajamų knyga, 1636–1638 m. [interaktyvus], [žiūrėta 2019-06-17]. Prieitis per internetą: <<https://www.europeana.eu/portal/lt/record/2021803/C10000685963.html>>, l. 41; HRIŠKEVIČIUS, M. Op. cit., p. 841–842.

⁷¹ Šiaulių ekonomijos pajamų knyga..., l. 3v; HRIŠKEVIČIUS, M. Op. cit., p. 841–842; Inwentarz ekonomii Szawelskiej..., s. 8.

⁷² Šiaulių ekonomijos pajamų knyga..., l. 13v, 16; Liber baptizatorum parochialis Szawlensis..., p. 30; Księga sądowa ekonomii szawelskiej..., s. 88v–89.

⁷³ Księga sądowa ekonomii szawelskiej..., s. 109–109v.

vietininko Jono Godlevskio nusipirko sklypą su namu Šiauliuose, Žemaičių ir Kurtuvėnų gatvių kampe. Beje, Godlevskis namą ir sklypą pardavė, nes ten buvo per daug šlapia gyventi⁷⁴. Minėtas Jono brolis Simonas Narmontis 1675 m. minimas kaip Šiaulių miesto vaitas⁷⁵.

Įrašai bažnyčios krikšto metrikų knygoose (įdomu tai, kad įrašai apie ŠE elito vaikų krikštą daugiausia yra tik Šiaulių bažnyčios knygoje. Žagarės, Gruzdžių trakto vaitai paprastai savo vaikus krikštydavo Šiauliuose) papildo dvaro teismo knygų medžiagą ir patvirtina, kad XVII a. antrojoje pusėje buvo susiformavęs gana uždaras tarpusavio giminytės ir draugystės saitais susietų turtingų ir įtakingų žmonių ekonomijoje ratas. Štai keli pavyzdžiai: 1648 m. gegužės 17 d. Šiaulių miesto vaito Petro Rusieckio ir Agnetės Paceviūtės dukros krikštatėviai buvo Jonas Normantis ir Kristina Skurišaitė. Tuo tarpu Jono ir Liucijos Normančių dukters Kotrynos krikšto tėvais 1649 06 07 buvo pakviesti Jonas Kazimieras Godlevskis (vėlesnis ŠE vietininkas) ir Kotryna Krikštinaitienė (greičiausiai vaitienė). 1652 m. lapkritį gimus J. K. Godlevskio ir Kotrynos Krikštinaitės dukrai Dorotėjai, krikšto tėvais tapo Šiaulių klebonas Saliamonas Nieviardovskis ir Magdalena Juknevičiūtė (kilusi taip pat iš vaitų šeimos). 1653 m. rugsėjį jų dukters krikštynose krikštatėviai buvo vaitas Karolis Gineitis ir Elena Narmontaitė. 1658 m. gegužės mėn. K. Gineičio ir Magdalenos Stiraitės, kilusios iš Šapnagių kaimo, dukrą Oną krikštijo vaitas Jonas Normantis ir Elena Krikštinaitė-Juknevičienė. 1660 m. sausį gimusią jų dukrą Magdalėną krikštijo J. K. Godlevskis ir Ona Rusieckaitė-Mickevičienė⁷⁶. N. Žagarės bažnyčios krikšto metrikų knygoje aptinkame įrašą, kad 1657 m. spalio 7 d. Andrius Rimkevičius (vėliau buvęs Žagarės trakto vietininku) kartu su Kristina Višteliene buvo Jono Vitkofo (*Witkop*) ir Agnetės Tuadel sūnaus Jono krikštatėviai⁷⁷. Tėvų pavardės rodo nevalstietišką jų kilmę. Tiesa, ne visada santykiai tarp vietininkų, vaitų, raštininkų buvo tokie geri. Štai Užmūšio trakto vaitas Jonas Lukoševičius 1873 m. gegužės 17 d. dvaro teismui skundėsi, kad pagal to paties trakto vietininko dekretą Šiaulių mieste buvo sugautas, suimtas, pasodintas į kalėjimą, iš kur jam pavyko pabėgti⁷⁸.

Kaip matyti iš aptartos ŠE vertikalios hierarchinės valdymo struktūros, ją sudarė aiškiai hierarchizuotas biurokratinis aparatas (nuo LDK centrinės valdžios, t. y. LDK iždininko iki žemiausios valstietiškos grandies – vaitų ir suolininkų), kur kiekvienas ŠE administracijos pareigūnas buvo atsakingas už tam tikrą sritį, gaudavo atlyginimą ar kitokį atlygį, o jų darbas buvo kontroliuojamas centrinės valdžios. Tokį valdymo modelį (kai centrinė valdžia kontroliuoja vietinę, sukurdamą biurokratinį aparatą) galima matyti XVI a. pab. – XVII a. pr. kai kuriose Vakarų Europos šalyse (pvz., Ispanijoje,

⁷⁴ Ibid., s. 223–223v.

⁷⁵ Ibid., s. 166.

⁷⁶ Liber baptizatorum parochialis Szawlensis..., p. 8v, 15, 37, 49v, 73v, 81v.

⁷⁷ Naujosios Žagarės RKB gimimo metrikų knyga..., l. 14v.

⁷⁸ Księga sądowa ekonomii szawelskiej..., s. 88.

Prancūzijoje ar Anglijoje)⁷⁹. Tiesa, LDK jis apėmė tik didžiajam kunigaikščiui priklausančias valdas – ekonomijas, bet galėjo būti geras modernaus valdymo pavyzdys. Sunku be atskiro tyrimo pasakyti, ar ŠE nuomininkus, administratorių, viceekonomą ir vietininkus siejo klienteliniai tarpusavio ryšiai, bet tokia galimybė neatmestina.

„Apačių“ komunikacija su ŠE administracija

Valstiečių ir miestelėnų kontaktai su ŠE administracija buvo susiję ne tik su prievolių atlikimu ar mokesčių mokėjimu, bet ir su jų kasdieniu gyvenimu. Norėdami parduoti, išnuomoti, užrašyti savo valdas (dirbamąją žemę, mišką, namus, sklypą, sudarydami pardavimo sutartis, pvz., parduodami arklį, kokį nors daiktą, surašydami testamentą ir pan.), valstiečiai kreipdavosi į dvaro teismo pareigūnus (paprastai į administratorių, viceadministratorių ir trakto vietininką, taip pat į raštininką). Dvaro teismas atliko notarines paslaugas, už kurias reikėjo sumokėti. Šiauliuose XVII a. pab. – XVIII a. pr. dirbęs pamokslininkas su užuojauta rašė: *Tarnamis luda kada pagatawikite, praszys pisorus azyrasza nog gramatos, tarydamas: popierius, kałamorius, pluksna, man daug kasztawoia*⁸⁰. Kainos buvo nemažos (pagal 1649 ir 1657 m. nuostatus): už įrašymą į teismo knygą – 2 gr., už išrašą ant pusės lapo ir su antspaudu – 6 gr., o už išrašą iš svarbesnių bylų – 12 gr., už lapo išrašą iš pirkimo, užstato, dovanojimo sutarčių – 24 gr., o ant pusės lapo – 12 gr., už testamentus – 24 gr., o mažesnius testamentus – 12 gr.⁸¹ ir t. t. Palyginimui: vežimas šieno su nuvežimu kainavo 24 gr.

Savaime aišku, kad atvykęs į dvarą valstietis ar miestelėnas savo reikalą išsakydavo „sava“ kalba, tačiau visi dokumentai teismo knygoje buvo surašomi lenkiškai, o nuorašai – taip pat lenkų kalba. Sunku spręsti, kaip nesuprantantieji lenkų kalbos galėjo patikrinti, kas parašyta, naudotis pardavimo, nuomos, testamentų ir kt. išrašais. Įdomu, kad dvaro teismo knygoje iš esmės nerasime lituanizmų. Tiesa, vieną įrašą vis dėlto pavyko aptikti. Žagarės dvaro teismo knygoje, aprašant 1692 m. bylą dėl kaltinimo burtininkavimu, kaltinamoji atseit žemaitiškai (sic!) ištare: *Welnie, iszszluok lowi ir banda jo*⁸². Tie, kas dėl ligos, senatvės negalėjo atvykti į dvarą, turėjo galimybę paprašyti pareigūną atvykti į namus. Štai dvaro teismo knygoje 1677 m. balandžio mėn. yra toks įrašas: *valsčiaus vaitas Andrius Krikovskis (orig. Krzykowski), paprašytas Jurgio Stasiūno, gyvenančio Lupaičių kaime, kuris, [...] sirgdamas ir negalėdamas pats atvykti [...], atsiuntė prašymą į Šiaulių dvarą pas mane, Šiaulių vietininką Joną Kazimierą Godlevskį, išklausti jo paskutinės valios. Pasiunčiau į jo namus dvaro tarną Jurgį Kazi-*

⁷⁹ OESTREICH, Gerhard. From Contractual Monarchy to Constitutionalism. In *Early modern Europe: issues and interpretations*. Ed. by James B. COLLINS, Karen L. TAYLOR. Oxford, 2006, pp. 320–326.

⁸⁰ *Contiones Lituanaicae...*, p. 304.

⁸¹ 1649 m. ŠE nuostatai. In HRIŠKEVIČIUS, M. Op. cit., p. 844–845; Inwentarz ekonomii Szawelskiej..., s. 9v–10.

⁸² *Žagarės dvaro teismo knygos...*, nr. 44, p. 150.

*mierą Šukevičių [raštininką – aut. past.], kuris, turėdamas prie savęs vaitą Krikovskį, taip pat patikimus to kaimo žmones – suolininką Mykolą Mockaitį arba Maciulaitį, Jurgį Jonaitį, Adamą Daukšą, Augustiną Urmonaitį, Lauryną Tamošaitį [...], surašė testamentą*⁸³. Kaip matyti iš šio ir kitų įrašų, siekiant notariškai patvirtinti tokio tipo dokumentus, reikėjo, kad dalyvautų raštininkas, vaitas, suolininkas ir garbūs tam tikros gyvenvietės (miesto, miestelio ar kaimo) vyrai.

Kriminalinės, taip pat svetimoteriavimo, burtininkavimo bylos ir bylos dėl žalos atlyginimo, kai patirtas nuostolis siekė daugiau nei 10 kapų, turėjo būti nagrinėjamos aukščiausių pareigūnų kartu su vaitu. Daugiausia bylų buvo tarp ŠE gyventojų, tačiau jei besibylinėjanti kuri nors pusė buvo ne iš ŠE, tai paprastai teisme dalyvaudavo ir Žemaitijos, LDK, Livonijos, Kuršo didikai, bajorai ar jų atstovai, pasitaikė, kad dalyvavo netgi Žemaitijos kunigaikštystės seniūnas, ir pan. Jei pavaldiniai dvaro teismo sprendimu būtų buvę nepatenkinti, jie galėjo apeliuoti į ekonomą, LDK išdininką ir net į patį karalių⁸⁴.

Teisingumas vykdytas remiantis Lietuvos III Statutu, taip pat papročiais⁸⁵. Pavyzdžiui, 1691 m. rugsėjo 18 d. buvo nagrinėta byla tarp Jono Kotliažo (Katiliaus) ir Tamošiaus Paukščio iš ŠE Rukuižių kaimo. Šis buvo apkaltinęs J. Kotliažo žmoną burtininkavimu, ką patvirtinęs suolininkas ir kiti žmonės. Bylos įrašė nurodyta, kad buvo nagrinėta „pagal teisę, III skyrių, 28 paragrafą“. Sprendime nurodyta, kad apskųstasis T. Paukštis, sugrąžindamas garbę J. Kotliažo žmonai, turįs viešai pasakyti taip: „kad įrodinėjau burtininkavimą, tai lojau kaip šuo“, be to, neturįs kenkti Kotliažienei⁸⁶. Lietuvos III Statuto III skyrius 28 paragrafas yra „Apie negarbę, jei kas nors apkaltintas esąs nepadorios motinos sūnus, ir apie bajorių moterų negarbę“⁸⁷. Kitoje byloje dėl kaltinimų burtininkavimu, nagrinėtoje 1694 m. rugsėjo 24 d., vadovautasi Lietuvos Statuto XI skyriaus 4 paragrafu „Apie prievartautoją ir žmogžudį, kuris nužudęs pabėgo“ ir XIV skyriaus 10 paragrafu „Jei kas nors kada nors apkaltintų bajorą nekaltai ir netiesiogiai“⁸⁸. Kaip matyti, teisėjai gana laisvai interpretuodavo teisės aktus (turinį ir paskirtį), turint omenyje, kad buvo teisiami ne bajoriškos, bet valstietiškos ar miestietiškos kilmės asmenys.

⁸³ Księga sądowa ekonomii szawelskiej..., s. 290v.

⁸⁴ 1649 m. ŠE nuostatai. In HRIŠKEVIČIUS, M. Op. cit., p. 845, 848–850; Inwentarz ekonomii Szawelskiej..., s. 9v–13; Bylų pavyzdžiai, kai svarstant byla dalyvaudavo ir ne ŠE gyventojai, pareigūnai: Księga sądowa ekonomii szawelskiej..., s. 71v, 75–76v; *Žagarės dvaro teismo knygos...*, kn. 2, nr. 34, p. 143–145, nr. 41, p. 147–148, nr. 88, p. 185.

⁸⁵ BALIULIS, A.; FIRKOVIČIUS, R. Op. cit, p. 13.

⁸⁶ *Žagarės dvaro teismo knygos...*, kn. 2, nr. 26, p. 138 („według prawa postępując, z rozdziału III, artykułu 28 nakazalem, [...] co zadawał zarodziejstwo Kotlarzowej, to szczekał jako pies“); nr. 88, p. 185 („stosując się do prawa pospolitego z rozdziału XIV, artykułu 10, paragrafu 5, i rozdziału XI, artykułu 4“).

⁸⁷ *Statut Velikogo kniazhestva Litovskogo 1588 goda*. Podg. Oleg LITSKEVICH. Minsk, 2002–2003 [interaktyvus], [žiūrėta 2019-05-14]. Prieitis per internetą: <http://starbel.by/statut/statut1588_3.htm>.

⁸⁸ *Ibid*. Prieitis per internetą: <http://starbel.by/statut/statut1588_11.htm>; <http://starbel.by/statut/statut1588_14.htm>.

ŠE pavaldiniai, kaip ir kiti didžiojo kunigaikščio valdų pavaldiniai, turėjo teisę skųsti ne tik dvaro teismo sprendimus, bet ir administracijos neteisėtus veiksmus, rašyti prašymus (suplikas), pirmiausia LDK paiždininkui, tada pačiam karaliui⁸⁹. Taip formavosi abipusis ryšys: ŠE pavaldiniai tikėjosi rasti teisybę aukščiausiuoju lygiu, o centrinė valdžia – kontroliuoti savo pareigūnus, sužinoti, kas vyksta jų valdose, greitai reaguoti, kad nesusidarytų pavojinga (maištas, sukilimas) konfliktinė situacija.

Dvaro teismo knygoose skundų aukščiausia ŠE administracija nėra. Čia galima rasti retų nusiskundimų neteisėtais vaitų veiksmais. ŠE vaitai, nors turėję atstovauti miestelėnų ir valstiečių interesams, neretai rūpindavosi savo šeimos ir giminės gerove, nepaisė savo bendrakilmių reiškiamo nepasitenkinimo. Tai galima sieti su tuo, kad, kaip minėta, buvo susiformavęs gana uždaras turtingų vaitų ratas. Štai Petras Savickis, rodydamas žaizdas, 1673 m. balandžio 10 d. dvaro teismui apskundė Šiaulių miesto vaitą Mykolą Mickevičių, kad šis be jokios priežasties jį sumušęs pono Jono Godlevskio name. 1675 m. rugpjūčio 2 d. dvaro teismas nagrinėjo Šiaulių miestiečio Kristupo Mykolaičio skundą dėl to paties vaito, kad šis atėmęs jo arklį lauke, išvairkė darbininkus, dar ir sumušęs, jį kaimą visai dienai išvežęs, marinęs badu. 1676 m. sausio 28 d. net bajorai Grickevičiai skundėsi šiuo vaitu, kad juos sumušęs⁹⁰. Galima matyti, kad vaitų santykiai net ir su Bažnyčia ne visada buvę geri. Informacija apie tai netgi pasiekė karalių. Štai išlikęs 1665 m. birželio 20 d. Jono Kazimiero raštas ŠE vaitams (pažymėta, kad valstiečiams – *pracowitym*) Baltramiejui Stirui, Jurgiui Juchnevičiui ir Kazimierui Staškevičiui. Šiaulių bažnyčios klebonas, Jonišchio dekanas kun. Kazimieras (Marinas) Liauksminas pasiskundė karaliaus dvariškiams ir Ponų Tarybai, kad vaitai neišmoka nustatyto kalėdos mokesčio⁹¹. Kita vertus, matyti, kaip dvaras rūpinasi Šiaulių bažnyčios reikalais. Valdovo komisaras, LDK arklidininkas Pranciškus Steponas Sapiega savo rašte pažymėjo, kad Šiaulių ir Žagarės bažnyčioms reikia remonto, todėl, „pasitaręs su vaitais, suolininkais ir visos ekonomijos vyrais, jų geranorišku apmąstymu ir sprendimu“, nutarė, kad bus renkama po 15 gr. nuo sėdimojo valako iki Šv. Jurgio. Surinkti pinigai turį būti perduoti Šiaulių klebonui Kazimierui Liauksminui⁹².

Nepavykus išspręsti nesutarimų su dvaro pareigūnais vietoje, buvo kreipiamasi į ŠE valdytoją. Štai Šiaulių, Jonišchio ir Žagarės gyventojai – „vargšai pavaldiniai“ (*ubodzy poddani*) LDK maršalui A. L. Radvilai surašė du prašymus, vieną 1650 m., kitą

⁸⁹ HOLUBEŪ, V. Op. cit., s. 93; 1649 m. ŠE nuostatai. In HRIŠKEVIČIUS, M. Op. cit., p. 847, 850 („*poddani ukontentowani nie zostali do samego JMci Pana Oeconoma, z tamąd do JMci pana Podskarbiego y do Samego Krola JMci wolna ma być ukrzywdzonym appellacya. [...] w krzywdach podanych JKMci do JMci pana Podskabiego y do Krola JMci woytowie uciekać się mają?*“); Inwentarz ekonomii Szawelskiej..., s. 11, 13.

⁹⁰ Księga sądowa ekonomii szawelskiej..., s. 79, 179v, 207v.

⁹¹ Jono Kazimiero raštas (kopija), 1665 m. birželio 20 d. NHAB, f. 694, op. 2, d. 9527, l. 18.

⁹² LDK arklidininko Pranciškaus Stepono Sapiegos raštas, [be datos]. NHAB, f. 694, op. 4, d. 1841, l. 131. P. S. Sapiega arklidininko pareigas ėjo nuo 1670 iki 1686 m. Žr.: *Urządnicy centralni i dostojnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV–XVIII wieku. Spisy*. Red. Henryk LULEWICZ, Andrzej RACHUBA. Kórnik, 1994, s. 56.

1651 m., kuriuos perdavė per Pranciškų Bienkovskį. Juose „nusižeminę, krisdami po kojomis“, prašė išklausti apie jiems daromą žalą, kad „vargšams našlaičiams atsuktų maloningą ausį“ ir apgintų nuo tų žmonių, kuriais skundžiasi, o ypač nuo vaitų, kurie daro jiems žalą, muša, plėšia, kasmet pastotes linais ne pagal dvaro nuostatus uždeda. Skunde teigiama, kad Šiaulių paseniūnio tarnai kaimuose renką pinigų. Jie prašė atvykti patį Radvilą į ekonomiją, pažadėdami, kad visi susidės Jo Malonybės žiedui už 2 000 auksinų, o trečią tūkstantį auksinų padovanos kunigaikščienei per Šv. Baltramiejų (tada renkasi vaitai). Taip pat prašė paskirti instigatorių (kaltintoją). Skunde užsimenama apie skyrnelę, kurią pasiuntė paseniūniai (vietininkai, kuriais ir buvo skundžiamasi) kartu su vaitais Radvilai. Prašytojai nieko „nenorį žinoti“, nes jie nedalyvavo, kai buvo atvykę revizoriai. Skunde minima, kad mirus p. Pranciškui Bienkovskiiui neliko instigatoriaus. Taip pat skundo rašytojai pasiuntė sąrašą neteisėtų mokesčių, kurių reikalauja dvaras. Šį sąrašą atgabens keturi jų pasiuntiniai (tik teiškali pasiųsti), išsiųsti slapčia, nes ponai vaitai „ant mūsų sprandų važinėja“ (*na karkach naszym jezdząc*), neleidžia skųstis, muša, kankina, „pilni kalėjimai“, o ypač iš Normančio, Lukoševičiaus, Seirio, Gineičio, Jagelevičiaus vaitysčių ir Šiaulių miesto vaitystės. Šį prašymą išgabeno Baltramiejus Steponavičius iš Šiaulių miesto, Jokūbas Romanovskis, Lukašas Dobinskis, Matulas iš Stirių vaitystės, o pasirašė kaip antspaudotojai Steponas iš Užpelkių Jarmola, Jonas Paškevičius, tik pasirašė Baltramiejus Steponavičius, Kasparas Janavičius, Jonas Baltramiejavičius, Steponas Obuchovskis, Mikalojus Romanovskis, Adomas Tvirbutas, Jonas Sakalovskis, vaznis Ščesnas Krečiunskis⁹³. Kuo baigėsi šis skundas, deja, nepavyko sužinoti.

Kitas didelis konfliktas ŠE kilo XVII a. 8–9-uju dešimtmečiais. 1677 m. vasario 17 d. ŠE administratorius, Ašmenos pakamaris S. J. Kotiolas rašė ŠE vaitams, kad jis sužinojęs iš Lydos pateisėjo pranešimo ir pono Guzovskio laiško su vaitų parašais, kad ekonomijoje kilęs nepasitenkinimas dėl nepakeliamų mokesčių. Šį skundą dėl nesumokėtų mokesčių svarstė ir Krokuvos seimas. Buvo nutarta, kad ekonomijos gyventojai pas karalių atsiųstų du vaitus ir nuo kiekvieno valsčiaus vieną vyrą. Atvykę papasakojo, kas kelia maištą toje ekonomijoje (*ktorzy niepotrzebnemi swoiemi buntami zawiedli i zawodzą tę oekonomią*), prašydami karaliaus savo autoritetu šį maištą nuraminti (*aby Jego KM raczył powagą swoja panską ten bunt uspokoić*). Sapiegos (ŠE valdytojai) buvo informuoti, kad gali suteikti ŠE pavaldiniams lengvatų. Laiške minimas ir vienas iš nepasitenkinimo kaltininkų – provianto raštininkas Pustikas⁹⁴. Kaip minėta, 1678 m. Gardino seimas įpareigojo karalių Joną Sobieskį išpirkti ŠE iš Vilniaus vaivados Poviolo Sapiegos už 600 000 auksinų ir iš ekonomijos surinkti 40 000 auksinų činšo kas-

⁹³ Jo Apšviestajai Malonybei kunigaikščiui ponui maršalui, [be datos]. *NHAB*, f. 694, op. 2, d. 9527, l. 53–56v.

⁹⁴ Ašmenos pakamario S. J. Kotiolo raštas ŠE vaitams, [be datos]. *NHAB*, f. 694, op. 2, d. 9527, l. 1–1v. Skųstasi, kad činšo kasmet buvo surinkta po 50 000 auksinų, nuo 1661–1679 m. – 1 874 410 auksinų. HRIŠKEVIČIUS, M. Op. cit., p. 820.

met⁹⁵. Vis dėlto konfliktas nebuvo išspręstas. Padėtį sunkino 1678–1679 m. per ŠE teritoriją į Prūsiją žygiavę švedai, ekonomijoje telkiama saksų kariuomenė Rygai pul-ti⁹⁶. 1681 m. komisaris į ŠE buvo pasiūsti Vloclaveko kanauninkas, kun. Pranciškus Mokronovskis, Žemaitijos kunigaikštystės vėliavininkas Jonas Gruževskis, Gardino stalininkas Dadzibogas Grotkovskis⁹⁷. Nors Sobieskis ir siuntė komisijas, bet neteisy-bės tęsėsi, vaitai savivaliavo. 1682 m. rugpjūčio 24 d. (Šv. Baltramiejaus dieną) antrą valandą po pietų Šiaulių dvare susirinę aštuoni vaitai piktinosi, kad kiti neatvyko, kaip nurodyta Nuostatuose ir pagal paprotį. Jie pareikalavo, kad neatvykusieji sumo-kėtų po 20 kapų baudos, o tuos pinigus reikėtų paaukoti Šiaulių bažnyčios statybai ir laikrodžiui⁹⁸. 1683 m. Seimas nurodė LDK paiždininkui sumokėti karaliui priklausančią sumą iš ŠE už šešerius metus (iki 1685 m.)⁹⁹. Greičiausiai 1689 m. pradžioje ATR valdovas pasiuntė į ŠE komisarų: LDK referendorių Joną Vladislovą Bžostovskį ir Šiauduvos tijūną Joną Melchiorą Bilevičių. 1689 m. vasario 10 d., karaliaus nuro-dymu, buvo surašyta ŠE ordinacija¹⁰⁰. Ji, kaip minėta, sugriežtino ekonomijos admi-nistracijos atsakomybę, įvedė nemažai lengvatų valstiečiams ir miestelėnams: grą-žintas senas mažesnis činšas be teisės jį didinti be karaliaus žinios, neleista rengti turgų kaimuose, leista skųstis dėl vaitų daromos neteisybės verifikatoriui, o vietinin-kai teisme turį nagrinėti tokius skundus ir t. t. Kita vertus, buvo griežtai įvertintas ir ŠE gyventojų reiškiamas nepasitenkinimas, parodantis tam tikrą niekinamą požiūrį į maištingus pavaldinius. Ordinacijoje teigiama, kad „kai kurie neramūs miestiečiai toje ekonomijoje iš dalies dėl tingumo, neturėdami iš ko gyventi, *propter quaestum suum* (dėl savo naudos) maištus pradėjo“. Todėl tokius maištininkus ir kurstytojus reikia „teisti, bausti, pagaliau ir iš ekonomijos, kaip kokią epidemiją, išvyti be teisės sugrįžti“¹⁰¹. Tebesitęsiant bruzdėjimams, karalius savo administratoriui LDK referen-doriui ir raštininkui Bžostovskiui įsakė universalu viešai paskelbti, kad žmonių nepa-klusnumas bus griežtai baudžiamas. 1689 m. balandžio 15 d. Varšuvoje priimtame universale rašoma, kad karalių „pasiekia žinios“, jog ŠE atsirado maišto kurstytojų (*fomentatorowie do buntow*), kurie ragina priešintis administratoriui. Nurodyta šį uni-versalą paskelbti visuose ekonomijos traktuose¹⁰². Vis dėlto, 1689 m. gegužės 28 d. karaliaus nurodymu, ŠE administratorius po atsiųstos komisijos (minėtų komisarų) patikrinimo nušalino ŠE proviantinį raštininką Pustiką (liko skolingas ŠE 55 097 auk-

⁹⁵ 1677 m. Varšuvos seime priimtas sprendimas, kad iš ŠE karalius LDK paiždininkis už 1676 ir 1677 m. turi išmokėti 80 000 auksinų, žr.: Exolutio prowizyi Szawelskiej, 1677. In *Volumina legum...* t. V. Petersburg, 1860, s. 255, 304. Wykupno ekonomij Szawelskiej, 1678. In *Ibid.*, s. 304.

⁹⁶ ŠENAVIČIUS, A. Op. cit., p. 71.

⁹⁷ HRIŠKEVIČIUS, M. Op. cit., p. 856.

⁹⁸ *Ibid.*

⁹⁹ Wypłacenie prowizyi Szawelskiej, 1683. In *Volumina legum...*, t. V, s. 339.

¹⁰⁰ *Polskie ustawy wiejskie...*, s. 166–173.

¹⁰¹ *Ibid.*, s. 166 („niektorzy niespokojny mieszkańcy w tej ekonomiej częścią dla hultajstwa, nie mając czym żyć, *propter quaestum suum* buntę wszczynali [...]. [...] sądzili, karali, w ostatku i przez z ekonomiji jako zarazę jadową wypędzać sine regressu rozkazywali“).

¹⁰² HRIŠKEVIČIUS, M. Op. cit., p. 856.

sinus už 1681–1687 m.) ir vaitą Žimbą (buvusį skolingą 7 808 auksinus), juos išvijo iš ekonomijos. Šis karaliaus raštas buvo adresuotas ŠE „kilmingiems pareigūnams ir garbingiems vaitams, doriems suolininkams ir darbšties vyrams“¹⁰³.

Suprantama, kad svarbią vietą to meto visuomenės gyvenime užėmė Bažnyčia. ŠE buvusių bažnyčių (Šiaulių, Jonišio, Gruzdžių, Radviliškio, Žagarės) klebonai ir kiti dvasininkai nebuvo pavaldūs dvarui. Tačiau jie vaidino savotiško tarpininko tarp dvaro ir bendruomenės vaidmenį. Todėl neatsitiktinai dvaro nuostatuose paprastai būdavo įrašoma, jog dvaro pareigūnai turį sergėti, kad pavaldiniai laikytųsi krikščioniškų normų. ŠE nuostatuose nurodyta, kad „pirma ir svarbiausia vaitų pareiga yra stropiai prižiūrėti, kad visų vaitysčių pavaldiniai šv. Katalikų tikėjime, dievobaimingume ir teisėtoje bei doroje santuokoje gyventų, į bažnyčią šventinėmis dienomis eitų, o ne gertų ir paleistuvautų, priimtų šv. Sakramentus ir tinkamai elgtųsi“¹⁰⁴. Detaliau ŠE gyventojų ir Bažnyčios santykių apibūdinti, deja, kol kas neįmanoma, nes tema dar netyrinėta. Tai, kad vietos dvasininkams buvo nesvetimos jų parapijiečių godos, rodo ir Šiauliuose XVII a. pab. – XVIII a. pr. pamokslininko užrašytas pamokslas: *Mizerni žmones sodziuy giwendami nuog ponu sawa daug pikta kintedami, did cinsiu mokiedami [...]. Rankatie tay ant ponu, tay ant tarnu, tay ant szunu, tay ant wissu welnu*. Kita vertus, pamokslininkas įspėjo neklausyti kurstytojų nemokėti činšo: *ataduokite kas prygul dwaruy, dwaruy [...]. Kokia tay butu done, duokite ir czynsius, katra Diewuy už jusu nusideimus turyte mokat, paklausikite ant mano kozones, o užgirsite*¹⁰⁵.

Apibendrinant galima daryti išvadą, kad ŠE bendruomenės komunikacija su valdžia vyko tiek horizontalia, tiek vertikalia linijomis. Tokia komunikacija buvo nulemta dvaro nuostatų ir ordinacijų. Pirmiausia pati vietos bendruomenė kolegialiai sprendė kylančias socialines, ekonomines ir bendravimo su dvaru problemas. Net ir valdovas, ŠE valdytojas, administratorius pirmiausia kreipdavosi į „garbius“ vietos vyrus, suolininkus, tuomet į vaitus – platesnės bendruomenės valstiečių ir miestelėnų atstovus. Kita vertus, vaitai ne visada atstovavo ŠE pavaldinių interesams, todėl hierarchiškai aukštesni dvaro pareigūnai – vietininkai, viceekonomai ir administratoriai, pagaliau ekonomijos valdytojas – turėjo sekti ir „užgesinti“ bekylančias konfliktines situacijas. Kaip ir kiti valdovo pavaldiniai, taip ir ŠE gyventojai, turėjo teisę kreiptis į aukščiausiuosius valstybės pareigūnus, pagal dvaro nuostatus ir ordinacijas, – į LDK iždininką ir karalių. XVII a. antrojoje pusėje matyti tik vienas toks atvejis. Beprasidedantis maištas, kai tiek kai kurie vaitai, tiek aukštesnieji ekonomijos pareigūnai nebesilaikė ankstesniųjų nustatytų jų socialinių ir ekonominių galių prerogatyvų, buvo iš esmės išspręstas taikiai.

¹⁰³ Ibid., p. 857–858 („*Oekonomiey naszey szawelskiej y urodzonym officialistom szlachetnym i sławetnym wojtom, uczciwym ławnikom y pracowitym męzom*“).

¹⁰⁴ Inwentarz ekonomii Szawelskiej..., s. 11 („*Pierwsza i największa powinność wojtom wszystkim ze wszelaką pilnością postrzegać między poddanemi we wszystkim swym wojtowstwie, aby w wierze s. Katolickiej bożniej Bożej, w porządnym i uściwym małżeństwie żyli, do kościoła niebawiaąc się pijanstwem i rozpustą we dni święte i do naswiętszych sacramentów uczęściali i jako najprzystojniej się zachowali*“).

¹⁰⁵ *Contiones Lituanaicae...*, p. 304–305.

Išvados

Šis tyrimas orientuotas į administravimo istorijos praktiką lokaliu mastu. Siekiama apmąstyti, kokią įtaką darė atskiros visuomenės grupės ir netgi asmenys, atstovaujantys skirtingoms administracinėms institucijoms, vieni kitiems, pateikiant tai kaip komunikacinio konteksto dalį.

Per XVII a. ATR valdovo stalo valdose LDK galutinai susiformavo iš viršaus organizuota vietos bendruomenė, kurioje dar galima atsekti ir senosios bendruomenės struktūros liekanų (ypač dab. Baltarusijos teritorijoje). Valdovas ir jo atstovai (pirmiausia LDK išdininkas) ŠE 1639–1689 m., atsižvelgdami į vietos bendruomenės prašymus, viešai reiškiamą nepasitenkinimą, įgyvendino teisinius ir administracinius pakeitimus. Tuo buvo sukurta gana veiksminga valdymo sistema, kuri leido spręsti kylančias socialines ir ekonomines problemas lokaliu (šiuo atveju Šiaulių ekonomijos) mastu. Panašūs pakeitimai buvo vykdomi ir kitose stalo valdose LDK – tuo buvo vienodinama valstybinių valdų administravimo ir teisės sistema.

Ekonomijos valdymo struktūra buvo pagrįsta horizontaliu bendruomeniškumo principu ir vertikalia hierarchine skiriamų pareigūnų organizacija. Viena vertus, horizontaliu lygmeniu nusistovėjo bendruomenės parinkti ir dvaro administracijos paskirti pareigūnai bei miestelėnams ir valstiečiams dvare atstovaujanti suolininkų ir vaitų institucija, kuri turėjo gana aiškiai apibrėžtas juridines ir socialines-ekonomines funkcijas bei jų ribas. Tokia centrinės valdžios palaikoma kaimo, miestelio, miesto ir vaitystės „savivalda“ puikiai išmanė vietos realijas ir bendravimo praktikas. Tai leido valdžiai dalį „konfliktiškiausių“ valdymo funkcijų, tokių kaip mokesčių rinkimas, dvaro turto apsauga, administracinės bylos, perleisti pačios bendruomenės atsakomybei. Kartu tai buvo savotiška viešojo valdymo „apačioms“ mokykla: formavosi lokali „savivaldos“ elitas, grįstas per kelias kartas disponuojama ir perduodama informacija bei žiniomis, išsilavinimu (bent jau vaitai buvo raštingi), glaudžiais tarpusavio giminytės ir draugystės ryšiais. Kita vertus, formavosi hierarchinis ekonomijos biurokratinės valdžios aparatas: ŠE valdytojas (nuomininkas), administratorius, viceekonomas ir traktų vietininkai. Jie buvo skiriami iš didikų ir bajorų sluoksniu, o šių pareigybių gavimas galėjo būti grįstas klienteliniais santykiais. Minėti pareigūnai buvo tiesiogiai pavaldūs ir kontroliuojami centrinės valdžios: LDK išdininko, jo siunčiamų revizorių ir paties valdovo.

ŠE valdymo struktūra lėmė ir vietinės bendruomenės narių tarpusavio bendravimo praktiką bei gebėjimą priimti arba atmesti, koreguoti centrinės valdžios sprendimus. Tokia komunikacija buvo nulemta dvaro nuostatų ir ordinacijų. ŠE miestelėnai, valstiečiai per organizuotas atskiras bendruomenines institucijas (kaimo „garbingi vyrai“, suolininkai, tada vaitystės „garbingi vyrai“, suolininkai ir vaitai) kolegialiai sprendė

kylančias tarpusavio socialines, ekonomines ir bendravimo su dvaru problemas. Net ir LDK valdovo, ŠE valdytojo raštai buvo adresuojami lokalsios bendruomenės atstovams. Plačiai įsitvirtino praktika dvare notariškai patvirtinti svarbius socialinio-ekonominio gyvenimo sprendimus (žemės, kilnojamojo turto pardavimas, nuoma, paskutinės valios surašymas, netgi informacija apie buitinius konfliktus), nors jie kainavo nemenkas sumas, surašomi dažnai svetima paprastam bendruomenės nariui lenkų kalba. Nepatenkinti bendruomenės atstovų – vaitų arba ŠE pareigūnų, valdytojo – sprendimais ir veiksmais ŠE gyventojai, kaip ir kiti Lietuvos didžiojo kunigaikščio valdų pavaldiniai, turėjo teisę kreiptis į aukščiausiuosius valstybės pareigūnus, pagal dvaro nuostatus ir ordinacijas – į LDK išdininką ir valstybės valdovą. XVII a. antrojoje pusėje žinomas tik vienas toks atvejis, kai kreiptasi tiesiogiai į karalių. Bepasidantis maištas, kai tiek kai kurie vaitai, tiek aukštesnieji ekonomijos pareigūnai nebesilaikė ankstesnių nustatytų jiems socialinių ir ekonominių galių prerogatyvų, teisinių normų, iš esmės buvo išspręstas taikiai. Kita vertus, informacija apie padėtį ekonomijoje LDK išdininką ir valdovą pasiekdavo nuolat (per revizorių ataskaitas, įvairius prašymus). Valdžios reakcija (dažniausiai vangiai, kai iš esmės beveik nebuvo daroma pakeitimų, tačiau to pakakdavo; arba kryptinga, siekiant keisti atskiras teises, administracines nuostatas) atsispindi universaluose, raštuose, ordinacijose ir keičiamuose dvaro nuostatuose, kurie buvo skelbiami ekonomijos gyventojams viešai.

Straipsnyje naudoti publikuoti šaltiniai

- Contiones Lituaniae. XVIII a. pradžios pamokslai.* Sud. Juozas KARACIEJUS. Vilnius, 2008.
- Instrukcijos feodalinų valdų administracijai Lietuvoje XVII–XIX a.* Sud. Zigmantas KIAUPA, Jūratė KIAUPIENĖ. Vilnius, 1985.
- HRIŠKEVIČIUS, Maurikis. Šiaulių ekonomijos karaliaus stalo dvarų istorinis aprašymas nuo jos pradžios lig pusės XIX šimtmečio. *Mūsų senovė*, 1922, kn. 4–5, p. 809–865.
- Lietuvos magdeburginių miestų privilegijos ir aktai.* [T. 1:] *Joniškis. Jurbarkas.* Sud. Antanas TYLA. Vilnius, 1991.
- Pistsovaia kniga Grodnenskoj ekonomii s pribavleniiami, izdannaja Vilenskoju kommissieiu dlia razbora drevnikh aktov.* Ch. 2. Vil'na, 1882.
- Polskie ustawy wiejskie XV–XVIII w.* (Archiwum Komisji Prawniczej, t. 11). Wyd. Stanisław KUTRZEBA, Alfons MAŃKOWSKI. Kraków, 1938.
- Statut Velikogo kniazhestva Litovskogo 1588 goda.* Podg. Oleg LITSKEVICH. Minsk, 2002–2003.
- Šiaulių klebono Petro Tarvainio „Linksmas pasveikinimas“ (1634 m.). In *Šiaulių katedra. Istorija, architektūra, dokumentiniai ir ikonografiniai šaltiniai.* Sud. Tomas BUTAUTIS, Vilija ULINSKYTĖ-BALZIE-NĖ. Šiauliai, 2009, p. 59–77.
- Volumina legum. Przedruk zbioru praw staraniem XX. pijarów w Warszawie, od roku 1732 do roku 1782, wydane.* T. II, V. Petersburg, 1859, 1860.
- Žagarės dvaro teismo knygos (1670–1751).* Sud. Algirdas BALIULIS, Romualdas FIRKOVIČIUS, Vytautas RAUDELIIŪNAS. Vilnius, 2003.

Straipsnyje naudoti ankstesni tyrimai

- BALIULIS, Algirdas. Joniško miestiečiai XVIII amžiuje. *Lietuvos istorijos metraštis, 1993 metai*. Vilnius, 1994, p. 31–48.
- BALIULIS, Algirdas; FIRKOVIČIUS, Romualdas. Pratarė. In *Žagarės dvaro teismo knygos (1670–1751)*. Parengė Vytautas RAUDELIŪNAS, Algirdas BALIULIS, Romualdas FIRKOVIČIUS. Vilnius, 2003, p. 11–16.
- BŁASZCZYK, Grzegorz. Powiat szawelski w XVII–XVIII w. (Ze studiów nad podziałami administracyjno-terytorialnymi Żmudzi). *Acta Baltico-Slavica*, 1990, t. 19, s. 163–178.
- BŁASZCZYK, Grzegorz. *Żmudź w XVII–XVIII wieku. Zaludnienie i struktura społeczna*. Poznań, 1985.
- CZAPLIŃSKI, Władysław. Denhoff Henryk. In *Polski słownik biograficzny*. T. V. Kraków, 1939–1946, s. 109–110.
- GOHEEN, Robert Francis. Peasant Politics? Village Community and the Crown in Fifteenth-Century England. *The American Historical Review*, 1991, vol. 96, no. 1, pp. 42–62.
- GUSTAFSSON, Harald. *Political Interaction in the Old Regime: Central Power and Local Society in the Eighteenth-Century Nordic States*. Lund, 1994.
- HOLENSTEIN, André. „Gute Policey“ und lokale Gesellschaft im Staat des Ancien Régime. Das Fallbeispiel der Markgrafschaft Baden(-Durlach) (Frühneuzeit-Forschungen, Bd. 9). Bd. 1–2. Epfendorf, 2003.
- HOLENSTEIN, André. Introduction: Empowering Interactions: Looking at Statebuilding from Below. In *Empowering Interactions. Political Cultures and the Emergence of the State in Europe 1300–1900*. Ed. by Wim BLOCKMANS. Farnham, 2009, pp. 1–34.
- HOLUBEŪ, Valiāntsin. *Sel'skaiā obshchina ū Belarusi XVI–XVIII st.* Minsk, 2008.
- JASAS, Rimantas. Šiaulių ekonomija. In *Tarybų Lietuvos enciklopedija*. T. 4. Vilnius, 1988, p. 183.
- JAROSZUK, Jan. Radziwiłł Aleksander Ludwik. In *Polski słownik biograficzny*. T. XXX. Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, Łódź, 1987, s. 150–155.
- JOCYS, Virginijus. Gruzdžių dvaro istorinė urbanistinė raida. In *Gruzdžiai* (Lietuvos valsčiai, kn. 17). Sud. Damijonas ŠNIUKAS. Vilnius, 2009, p. 219–228.
- JURGINIS, Juozas. *Lietuvos valstiečių istorija*. Vilnius, 1978.
- KARVELIS, Deimantas. *Iš Radvilų giminės istorijos: Biržų kunigaikštystė ir jos visuomenė 1547–1655 m.* Vilnius, 2015.
- KARVELIS, Deimantas. *Radvilų Biržų kunigaikštystės visuomenė ir jos komunikacija 1589–1655 m.* Doktoro disertacija. Vilnius, 2009.
- KIAUPIENĖ, Jūratė. *Kaimas ir dvaras Žemaitijoje XVI–XVIII a.* Vilnius, 1988.
- KRYŽEVIČIUS, Vincas. *Lietuvos privilegijuotieji miestai XVII a. II p. – XVIII a.* Vilnius, 1981.
- KRYŽEVIČIUS, Vincas. Šiauliai XVII–XVIII a. ir miestiečių kova dėl miesto teisių. In *Šiaulių praeitis ir dabartis*. Ats. red. Leonas MULEVIČIUS. Vilnius, 1986, p. 38–44.
- MARČĖNAS, Rimantas. *Šiaulių ekonomijos valstiečių sukilimas 1769 m.* Vilnius, 1969.
- MEILUS, Elmantas. Prekyba Joniško mieste 1616–1795 metais. *Lietuvos istorijos metraštis, 1993 metai*. Vilnius, 1994, p. 13–31.
- MEILUS, Elmantas. *Žemaitijos kunigaikštystės miesteliai XVII a. II pusėje – XVIII a. (raida, gyventojai, amatai, prekyba)*. Vilnius, 1997.
- MIŠKINIS, Algimantas. Gruzdžių istorinė urbanistinė raida. In *Gruzdžiai* (Lietuvos valsčiai, kn. 17). Sud. Damijonas ŠNIUKAS. Vilnius, 2009, p. 159–188.
- OESTREICH, Gerhard. From Contractual Monarchy to Constitutionalism. In *Early modern Europe: issues and interpretations*. Ed. by James B. COLLINS, Karen L. TAYLOR. Oxford, 2006, pp. 317–331.
- PAMERNECKIS, Stanislovas. Šiaulių ekonomijos XVIII a. pabaigos – XIX a. I trečdalis baudžiavinių ūkių koreliacinė regresinė analizė. *Lietuvos istorijos studijos*, 1998, t. 6, p. 28–56.
- POKHILEVICH, Dmitro. *Krest'iane Belorussii i Litvy v XVI–XVIII vv.* L'viv, 1957.
- POHL, Hans. Einführung. In *Die Bedeutung der Kommunikation für Wirtschaft und Gesellschaft. Referate der 12. Arbeitstagung der Gesellschaft für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte vom 22.–25. 4. 1987 in Siegen*. Hrsg. von Hans POHL. Stuttgart, 1989, S. 7–18.

- PRZYBOŚ, Adam. Radziwiłł Albrycht Stanisław. In *Polski słownik biograficzny*. T. XXX. Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, Łódź, 1987, s. 143–148.
- RACHUBA, Andrzej. Sapieha Paweł Jan. In *Polski słownik biograficzny*. T. XXXV. Warszawa, Kraków, 1994, s. 138–148.
- ROOT, Hilton L. *Peasants and King in Burgundy: Agrarian Foundations of French Absolutism* (California Series on Social Choice and Political Economy, no. 9). Berkeley, Los Angeles, 1987.
- SLIESORIŪNAS, Gintautas. *Lietuvos istorija*. T. VI: *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė XVI a. pab. – XVIII a. pr. (1588–1733)*. Vilnius, 2015.
- ŠAPOKA, Adolfas. Lietuvos kaimo ir dvaro santykiai XVIII a. antroje pusėje. *Lietuvos praeitis*, t. 1, sąs. 2, p. 569–604.
- ŠENAVIČIUS, Antanas. Žagarė XV–XX amžiuje: raidos problemos. In *Žagarė* (Lietuvos valsčiai, [1]). Red. Romualda VAITKIENĖ. Vilnius, 1998, p. 63–132.
- Šiaulių miesto istorija (iki 1940 m.)*. Ats. red. Leonas MULEVIČIUS. Šiauliai, 1991.
- ŠMIGELSKYTĖ-STUKIENĖ, Ramunė. Šiaulių reparticija Abiejų Tautų Respublikos žlugimo išvakarėse. In *Šiaulių apskrities istorijos raida: mokslinių straipsnių rinkinys*. Sud. Jonas SIREIKA. Šiauliai, 2004, p. 10–24.
- ŠMIGELSKYTĖ-STUKIENĖ, Ramunė. 1769 m. įvykiai Šiaulių ekonomijoje: maištas ar sukilimas? Istorio-grafinių tradicijų sankirtos. *Istorija*, 2012, t. LXXXV, p. 49–62.
- Urządnicy centralni i dostojnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV–XVIII wieku. Spisy*. Red. Henryk LULEWICZ, Andrzej RACHUBA. Kórnik, 1994.
- VASILIAUSKAS, Ernestas. Joniškis XVI–XVIII a. *Žemgala*, 2006, nr. 1 (1), p. 11–24.

COMMUNICATION PROBLEMS BETWEEN THE LOCAL COMMUNITY
AND THE GOVERNMENT IN THE SECOND HALF OF THE 17TH CENTURY:
THE CASE OF THE ŠIAULIAI ECONOMIJA IN THE GRAND DUCHY OF LITHUANIA

Rita Regina Trimonienė

Summary

Focusing on the relatively closed local community of the Šiauliai Economija, the paper looks at the history of the functioning of the local government and the ability of the local community to use and deal with the legal decisions of the Lithuanian central government. Numerous archival sources were used to address this question, some of them for the first time: records of the Šiauliai Estate Court (1636–1738), records of the Žagarė Estate Court (1670–1751, this estate belonged to the Šiauliai Economija), records of Šiauliai and Žagarė churches, sermons by a preacher from Šiauliai *Contiones Lituanicae* (late 17th and early 18th century), official letters, rule books of the Šiauliai Economija, etc. Based on these sources, an attempt is made to reconstruct the social structure of the Šiauliai Economija, the administrative institutions (central and local political authorities), the established rules and mechanisms of communication between different actors (the centres of public communication were the royal administration, estate, church, village, towns, etc.), and the local community.

The Šiauliai Economija was one of the richest and largest royal estates in the Grand Duchy of Lithuania. It consisted of five towns (Šiauliai, Joniškis, Radviliškis, Gruzdžiai and Žagarė), as well as smaller towns and estates with villages. It was divided into three areas: Šiauliai, Joniškis and Žagarė. These were divided into smaller areas (*vaitystė*). The Economija was dominated by peasants and the inhabitants of smaller towns. They paid a feudal land rent (*činšas*) to the estate. The nobles of the Economija were members of the lesser nobility.

The structure of the governance of the Šiauliai Economija was based on a horizontal principle of communality and the vertical hierarchical organisation of appointed officials. The ruler leased royal estates to magnates. In this period, the Šiauliai Economija was in the hands of the Radvilas (1641–1661), the Sapiegas (1661–1679), and the Sobieskis (from 1679). The grand treasurer and his deputy were responsible for the treasury of the Grand Duchy of Lithuania. The grand treasurer oversaw the income of the ruler, including that from the Šiauliai Economija. The tenants of the estate appointed administrators. The highest positions were held by an administrator (also called an economist) and a vice-administrator (a vice-economist). The third place in the hierarchy of the Šiauliai Economija was occupied by the local officials (*vietininkas*) of tracts, who usually came from the well-off nobility. Administrative officials were assisted by scribes. It is difficult to determine their social origins, they were probably from the gentry. Representatives of local communities were *vaitai* (from *vaitystė*) and benchers (*suolininkai*). They became mediators between villages or towns and estates. The sources allow us to state that most *vaitai* were wealthy people, and formed a closed, family-based circle. This 'self-government' of villages, towns, cities and *vaitystė*, which was supported by the central government, was familiar with local realities and communication practices. The authority could delegate some of its 'most conflicting' administrative functions, such as the collection of taxes, estate protection and trials, to the community.

The administrative structure of the Šiauliai Economija also affected the practice of communication between members of the local community, and the ability to accept, assimilate or reject decisions of the central government or the local estate. The townspeople and peasants of the Šiauliai Economija, through organised separate communal institutions ('honourable men' of villages and towns, benchers and *vaitai*), solved collectively social, economic and communication problems arising with the estate and the central government. Even letters from the ruler of the Grand Duchy of Lithuania and the tenants of the Šiauliai Economija were addressed to representatives of the local community. There was a widespread practice of notarising important decisions in social and economic life, such as the sale or rent of land or movable property, wills, and even information on domestic conflicts, in the estate. These acts cost a lot; documents were written in the Polish language, which was a foreign language to ordinary members of the community.

Dissatisfied with the decisions and actions of the representatives of the community or administration (*vaitai*, officials of the Šiauliai Economija), residents of the Šiauliai Economija, as well as other subjects of the Grand Duke of Lithuania, had the right to appeal to the highest state officials, to the grand treasurer of the Grand Duchy of Lithuania, and to the king. Only one such case is known in the second half of the 17th century.